

CONSIDERAȚII ASUPRA LEGII RURALE DIN 1864

de. N. ADĂNILOAIE

Dezbaterea problemei agrare în anii premergători reformei din 1864. Dezvoltarea economică și socială a Țărilor Române, la mijlocul veacului trecut, cerea, ca o necesitate tot mai imperioasă, schimbarea structurii relațiilor dintre clăcași și stăpîinii de moșii.

Problema agrară, fiind cea mai importantă și mai arzătoare problemă internă, a fost trecută pe primul plan — spre rezolvare — de revoluționarii pașoptiști. Astfel, masele populare sătești din Transilvania, venind în mare număr la Adunarea convocată în zilele de 3—5 mai 1848 pe Cîmpul libertății de la Blaj, au impus burgheziei elaborarea unui larg program de schimbări sociale. În articolul 3 al programului (cunoscut sub numele de „petițiunea națională”), care a fost citit în Adunarea de la Blaj de către August Treboniu Laurian, se cerea „desființarea iobăgiei fără nici o dezdăunare din partea țăranilor iobagi”¹. Cîteva zile mai tîrziu — la 12 mai — revoluționarii moldoveni (C. Negri, Al. Ruso, V. Alecsandri, G. Sion, Zaharia Moldovan ș. a.), refugiați la Brașov, au înscris în programul lor — intitulat *Prințipiile noastre pentru reformarea patriei* — la loc de frunte „împroprietărirea lăcuiților săteni fără nici o răscumpărare din partea lor”².

Revoluția din Țara Românească a preconizat, de asemenea, îmbunătățirea soartei țăranilor. Aici, datorită influenței curentului liberal moderat în frunte cu I. Eliade Rădulescu — care reprezenta interesele burgheziei și ale boierimii liberale — s-a prevăzut în programul revoluționar, ca desființarea clăcii să se facă prin despăgubirea moșierilor.

Articolul 13 al proclamației de la Islaz preconiza: „emanciparea clăcașilor, ce se fac proprietari prin despăgubire”. Articolul 13, deși nu hotăra o rezolvare radicală a problemei agrare, a găsit ecou la sate antrenînd masele țărănești la revoluție. Pe bună dreptate N. Bălcescu scria, mai tîrziu, că „acest articol” a format „caracterul deosebit și principal al revoluției de la 1848”³; iar în privința necesității

¹. A. Papiu Ilarian, *Istoria romînilor din Dacia superioară*, t. II, Viena, 1952, p. 247.

². Din *Istoria Transilvaniei*, vol. II, ediția a II-a, Ed. Acad. R.P.R., 1963, p. 58.

³. N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Ed. Acad. R. P. R., 1953, p. 275.

împroprietăririi clăcașilor el sublinia că „pentru a avea o patrie, spre a o putea apăra și a apăra naționalitatea noastră, este de neapărată trebuință a face pe țaran proprietar”¹. Această convingere a lui N. Bălcescu — întemeiată pe studiul aprofundat al relațiilor agrare din Principate — corespundea atât dezvoltării social-economice, cât și năzuinței clăcașilor de a scăpa de servituțiile feudale și a primi pământul pe care trudeau de secole.

Majoritatea boierilor doreau, de asemenea, o schimbare a raporturilor agrare, dar în favoarea lor. Ei își dădeau seama că pe măsura intensificării producției de cereale marfă, a dezvoltării pieței interne, munca de clacă corespunde tot mai puțin nevoilor moșiei și nu dă randamentul maxim sub raportul calității². De aceea boierii declarau că nu se opun desființării clăcii, în realitate însă urmăreau să-și elibereze doar moșiile de servituțiile feudale ce apăsau asupra lor și să devină proprietari în sensul burghez al cuvântului. În loc de împroprietărirea țăranilor dependenți, moșierimea conservatoare preconiza deposedarea totală a acestora de pământ; săteanul fiind despărțit de moșie, aceasta, în întregimea ei, urma să intre în proprietatea absolută a boierului.

Soluțiile moșierimii conservatoare, privitoare la așa-zisa „eliberare” a clăcașilor sau la modul de abordare a problemei proprietății — fiind contrare progresului social și îmbunătățirii situației sătenilor — nu puteau fi nici acceptate, nici impuse țărănimii. Dezbaterile din Comisia proprietății — convocată în vara anului 1848 pentru a stabili bazele aplicării articolului 13 din proclamația de la Islaz — au confirmat din plin acest lucru. În ședința Comisiei din 12 august, când li s-a cerut deputaților săteni să declare că proprietatea e sfântă, aceștia au strigat: „noi sfințim proprietatea, însă după ce se va împărți, iar acum nu putem”³. În cadrul aceleiași ședințe deputatul sătean din județul Dimbovița, Stan Stănică, a precizat: „...munca este sfântă și proprietatea este sfântă. Însă după ce se va împărți și clăcașului cite o părticică”⁴. În timpul lucrărilor Comisiei, majoritatea reprezentanților boierimii s-au opus împroprietăririi țăranilor — unii părăsind chiar sala de ședințe pentru a împiedica adoptarea unor hotărâri constructive. Marii proprietari, făcând presiuni asupra locotenenței domnești (formată, după cum se știe, din I. Eliade Rădulescu, N. Golescu și Christian Tell), au determinat-o să suspende, la 19 august 1848, lucrările Comisiei proprietății.

Burghezia, avînd nevoie de sprijinul maselor țărănești în lupta împotriva orinduielilor feudale, promisese la începutul revoluției că va

¹ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I. Ed. Acad. R. P. R., 1953, p. 237.

² Ecaterina Negruți-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei 1848—1864*, Ed. Acad. R.P.R., 1963, p. 33.

³ D. C. Sturdza Scheeanu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. I, București 1907, p. 478 (citată în continuare *Acte și legiuri*).

⁴ *Ibidem*, p. 477.

satisface revendicările clăcașilor. Pe parcurs, aripa moderat liberală a burgheziei — care avea o poziție preponderentă în conducerea revoluției — a adoptat însă o politică oscilatorie, fapt ce a dus la compromisuri și tranzacții cu boierimea, în dauna intereselor țărănimii. Din această cauză, cu toate eforturile aripei democrat revoluționare — condusă de N. Bălcescu — cu toate acțiunile de luptă ale țărănimii¹, rezolvarea burghezo-democratică a problemei agrare nu a fost înfăptuită la 1848 și nici în anii următori.

După înăbușirea revoluției, boierimea conservatoare, reinstalată la conducere în Țara Românească și în Moldova, a căutat să profite de situația creată în Principate și de prevederile Convenției de la Balta Liman pentru a soluționa în folosul ei problema agrară. Astfel, în expunerea de motive a comisiei însărcinate de domnitorul muntean Barbu Știrbei cu cercetarea raporturilor dintre proprietari și clăcași, boierii au susținut din nou că „proprietarul este stăpîn absolut pe pămîntul său, iar săteanul pe persoana și pe munca sa”². Prin susținerea acestei teze, boierii urmăreau, pe de o parte, să-și transforme domeniul feudal în proprietate absolută, capitalistă³, iar pe de altă parte, expropriind țărănimea s-o constrîngă să le muncească după „învoieli” impuse arbitrar.

Teama de eventualele mișcări țărănești a determinat pe domnitorii celor două Principate să nu legifereze totuși prin „așezămintele agrare” — promulgate în aprilie 1851 — deposedarea totală a clăcașilor de pămînt, cum preconizau inițial boierii.

Așezămintele agrare din 1851, menite să reorganizeze relațiile dintre moșieri și „lucrătorii pămîntului”, deși au schimbat unele articole (138—146) din Regulamentul organic, n-au îmbunătățit soarta clăcașilor cum pretindeau legiuitorii⁴. Este adevărat că așezămintele legiferau drepturile și îndatoririle reciproce, stabileau întinderea de pămînt ce urma a fi dată clăcașilor în folosință — în raport cu numărul de vite — și munca pe care aceștia erau obligați s-o presteze moșierului, dar ele — pregătind în fond transformarea latifundiilor feudale în proprietăți capitaliste — lăsau la latitudinea proprietarilor dreptul de a dispune, la bunul plac, de moșie și de a izgoni de pe dînsa pe orice clăcaș. În acest sens, așezămîntul din Țara Românească prevedea că proprietarul poate să lase pe moșie „sau să depărteze din săteni pe ciți va socoti”⁵ iar cel din Moldova sublinia că „proprietarul poate cere depărtarea de pe moșia sa a țăranilor răzvrătiți și îndărătnici”⁶. Gradul de răzvrătire sau ne-supunere al țăranilor putea fi apreciat de moșier după cum vroia.

¹ În legătură cu lupta țărănimii vezi A. S t a n, *Aspecte ale mișcării țărănești în timpul revoluției de la 1848 în Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. II, Ed. Acad. R.P.R. 1960, p. 155—187.

² *Acte și legiuiri*, p. 578.

³ V. M a c i u, *Caracterul legiuirilor agrare din România din deceniile VI și VII ale secolului XIX*, în *Comunicări și articole de istorie — Societatea de științe istorice și filologice*, București, 1955. p. 64—65.

⁴ *Acte și legiuiri*, p. 532.

⁵ *Ibidem*, p. 708.

⁶ *Ibidem*, p. 542.

Legiuirile acestea agrare au menținut dijma, monopolurile cît și o serie de alte obligații feudale impuse anterior țărănimii. Totodată, ca și Regulamentul organic, ele au limitat dreptul de folosință al clăcașilor asupra pămîntului. Sătenii, care aveau nevoie pentru hrană de o întindere mai mare de pămînt decît cea prevăzută, trebuiau să facă „învoieli“ cu moșierul sau arendașul pentru așa-zisele „prisoase“, în condițiuni nereglementate de nici o lege, condițiuni care numai în folosul țărănilor nu puteau fi. De altfel, atît în Moldova cît mai ales în Țara Romînească așezămintele — considerînd pe săteni drept simpli „chiriași“¹ iar pe moșieri ca stăpîni asupra întregului pămînt — urmăreau să faciliteze — după cum recunoșteau chiar legiuitorii² — introducerea și generalizarea așa-ziselor învoieli „de bună voie“ între moșieri și clăcași, fapt ce ducea la exproprierea totală a țărănimii muncitoare. Învoielile acestea între clăcaș și moșier — după cum just arăta N. Bălcescu — urmăreau „a despoia pe țaran de toate drepturile sale, a-l declara proletar și cu dreptul d-a muri de foame unde va voi sau a primi condițiile cu care va binevoi proprietarul a-i da pămîntul, căci transacțiile nu pot fi libere cînd existența unuia e în mîinile celuilalt“³.

Așezămintele agrare din 1851 oglindesc expresia voinței moșierimii conservatoare, voință ridicată la rangul de lege. Ele n-au soluționat problema agrară, care a rămas în continuare deschisă. Boierii, refuzînd să împrumătească pe săteni, au căutat totodată să folosească aceste legiuri drept bază juridică pentru acapararea întregului pămînt pe care-l aveau clăcașii în folosință.

În anii următori, boierimea conservatoare a încercat, prin întocmirea și publicarea unor broșuri, să-și fundamenteze teoretic așa-zisul „drept“ de proprietate absolută asupra moșiilor. Astfel, în 1857, Barbu Catargiu scrie la București broșura *Proprietatea în Principatele moldo-romîne*, iar N. Istrate, la Iași, *Chestia relațiilor dintre proprietari și locuitorii lucrători de pămînt*. N. Istrati s-a declarat dispus să facă și o concesiune iluzorie clăcașilor recunoscîndu-le dreptul de a fi împrumătăriți cu locul de casă și grădină (circa 10 prăjini) în schimbul renunțării acestora la orice pretenție asupra moșiilor. El a încercat chiar să aplice pe moșiile sale această soluție; țărani nu s-au lăsat însă înșelați⁴.

Paralel cu tendința moșierilor conservatori de a legifera și fundamenta teoretic teza lor reacționară, s-a conturat și o poziție opusă, aceea a partizanilor rezolvării burgheze a problemei agrare. Izvorită din programele revoluției de la 1848 și alimentată continuu de frămîntările țărănești, această soluție burgheză preconiza eliberarea clăcașilor și împrumătărirea lor pe locurile ce le aveau deja în folosință în con-

¹ Acte și legiuri p. 700.

² Așezămîntul Țării Romînești menționa de la început, că avea în sine un caracter temporar „pînă cînd se vor putea introduce deobște în Valahia învoielile de bună voie pentru fieșcare parte, la care învoieli privește mai cu seamă duhul acestei legiuri și pe care ea se silește a o înlesni prin toate mijloacele“ (Ibidem, p. 700).

³ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 285.

⁴ Gh. P l a t o n, *Frămîntări țărănești în Moldova în preajma Unirii*, în „Studii privind Unirea Principatelor“, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 299.

formitate cu legiuirile agrare în vigoare. Împroprietărirea urma să se facă pe bază de despăgubire, iar pământul acordat clăcașilor nu putea depăși două treimi din moșie. Adepții acestei teze — mai receptivi la năzuințele țărănimii — prin broșuri, articole de presă, sau cuvântări ocazionale aduceau argumente istorice pentru a-și convinge adversarii că împroprietărirea clăcașilor este absolut necesară dezvoltării Principatelor. Dacă A. G. Goleșcu¹ și V. Boerescu² — urmînd exemplul lui N. Bălcescu — prin broșuri, au căutat să fundamenteze teoretic dreptul țăranilor asupra pământului, M. Kogălniceanu, fiind luptătorul cel mai activ în această direcție, va izbuti în cele din urmă — cu concursul lui Al. I. Cuza — să impună împroprietărirea de la 1864.

În anul 1857 lupta pentru unirea Principatelor, cuprinzînd toate clasele și păturile sociale romînești, a dat un nou impuls și dezbaterilor în jurul problemei agrare. Țăranii sprijineau Unirea sperînd că o dată cu realizarea ei — în noul stat romînesc — vor scăpa de clacă și vor primi și pământul pe care trudeau de secole. De aceea, în Divanurile ad hoc, după ce deputații clăcași au votat unirea Moldovei cu Țara Romînească, au cerut să se ia în discuție și dorințele speciale ale clasei lor.

În Divanul ad hoc de la București, încercările deputaților săteni de a impune o dezbatere a problemei agrare au fost paralizate de împotrivirea reprezentanților moșierimii și ai burgheziei.

La Iași, în Divanul ad hoc al Moldovei, deputații pontășii, conștienți de mandatul încredințat lor de întreaga țărănime clăcașe — văzînd eschivarea celorlalți deputați — au hotărît să deschidă singuri discuția în problema agrară. Sprijiniți de unii răzeși și intelectuali progresiști, ei au întocmit cunoscuta propunere sau jalbă, al cărei prim semnatar este deputatul Ioan Roată, reprezentantul clăcașilor din județul Putna.

În această zguduitoare jalbă sînt arătate, în mod elocvent, suferințele și dorințele clăcașilor moldoveni. Pe bună dreptate declara M. Kogălniceanu, mai tirziu, că această jalbă „este una din pleduările cele mai elocvente în favoarea țăranilor“ și că „ea descrie cu litere de foc suferințele seculare ale muncitorilor“³. În partea a doua a jalbei, după ce se fac unele propuneri pentru îmbunătățirea soartei țărănimii — înlăturarea bătăii, a „beilicurilor“, a „havalelelor“, a „birului pe cap“ și a altor sarcini feudale care le făceau viața amară — deputații clăcași cer categoric „căderea boierescului“. Pontășii se arată dispuși să răscumpere sarcinile feudale; ei scriu: „vroim să ne răscumpărăm din robia în care suntem“. Totodată cer, pentru ei și urmași, dreptul de a avea și a „lucra pământul trebuitor pentru hrană“ pînă la două treimi din moșie, fapt

¹ A. G. Goleșcu, *De l'abolition du servage dans les Principautés Danubiennes* Paris 1856.

² B. Boerescu, *La Roumanie apres la Traité de Paris du 30 mars 1856*, Paris, 1856. Lucrarea e publicată și de D.A. Sturdza, Ghenadie Petrescu, D. C. Sturdza, în colecția „Acte și documente relative la istoria renașterii Romîniei“, vol. III, București, 1889, p. 13—113 (citată în continuare „Acte și documente“).

³ Mihail Kogălniceanu, *Profesie de credință* (scrieri literare, istorice și sociale). Antologie, prefață și note de Geo. Șerban. Text stabilit de Dan Simonescu. Ed. Tineretului, p. 184.

ce echivala cu împrăștierea clăcașilor pe locurile legiuite, adică pe pământul ce-l aveau în folosință¹.

Jalba pontășilor — depusă pe biroul Adunării la 9 noiembrie 1857 — a surprins pe reprezentanții celorlalte clase sociale și a alarmat pe stăpînii de moșii din toată țara. „În toate județele — relatea M. Kogălniceanu — proprietarii se adunară, formulară protesturi, jalbe, memnrii, în vederea de a sprijini proprietatea și de a arăta ca false afirmările țăranilor“².

Intruniți în comitete, reprezentanții proprietarilor din Divanul ad hoc — în săptămînile următoare — au luat în cercetare propunerea deputaților săteni combătînd-o cu ură și vehemență. Astfel, în ședința din 3 decembrie a comitetului marilor proprietari, Gr. Balș pretindea că jalba clăcașilor e cuprinzătoare „de idei comuniste“³, iar P. Mavrogheni o cataloga drept „o crimă în contra țării și a nației“³.

La 18 decembrie comitetele, terminînd studierea propunerii deputaților pontăși, și-au prezentat rapoartele lor în ședința întregii Adunări. În felul acesta, datorită inițiativei deputaților clăcași, a putut începe dezbaterea publică a problemei agrare în ședințele plenare ale Divanului ad hoc. În acea zi, boierii, temîndu-se să nu-și piardă moșiile, au venit în mare număr la Iași spre a determina pe reprezentanții lor din Divan să respingă orice propunere de împrăștiere a clăcașilor.

Astfel, cînd au început dezbaterile în problema agrară „marea sală a ședințelor Adunării fu înconjurată de mii de proprietari alergați din toate ungherile Moldovei și chiar din județele învecinate ale Munteniei. Deputații care erau pentru o soluțiune favorabilă cererei țăranilor fură mai ales asediați și amenințați“. M. Kogălniceanu, care relatează aceste lucruri, subliniază că, chiar el a fost ținut sub presiune timp de trei zile de marii proprietari din județul Dorohoi, veniți anume să-i „închiză gura de a vorbi“, să-i „lege mîna de a scrie“ și să-i interzică de a da „țăranilor moșiile lor“⁵.

În raportul majorității comitetului proprietarilor mari, prezentat Divanului la 18 decembrie, se susținea că starea țăranilor moldoveni era „mai bună decît aceea a locuitorilor din multe alte țări“ și că pământul muncit de clăcași era „necontestabil al proprietarilor“. Întemeindu-se pe așezămîntul agrar din 1851, boierii au propus din nou introducerea așa-ziselor relații „de bună voie“ între moșieri și țărani⁶, bazate pe respectul proprietății absolute.

Raportul minorității din comitetul marilor proprietari propunea ca problema agrară să fie rezolvată de o viitoare Adunare prin „statornicirea unor principii care, fără a jigni drepturile proprietarilor, să împace

¹ Acte și legiuri, vol. II, p. 9—14; vezi și Acte și documente, vol. VI, partea I-a, p. 342—346.

² M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 185.

³ Acte și documente, vol. VI, partea I, p. 504.

⁴ *Ibidem*, p. 505.

⁵ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 186.

⁶ Acte și documente, vol. VI, partea I, p. 349—359.

și interesele locuitorilor“¹. O propunere izolată a moșierilor liberali preconiza „desființarea boerescului“ și darea în stăpînire locuitorilor a loturilor de casă, de 15 prăjini, fără a prevedea însă și împroprietărirea cu locurile de hrană².

Cîțiva reprezentanți ai intelectualității și ai răzășimii — în frunte cu Vasile Mălinescu, Neofit Scriban și N. Bosie — au prezentat un amplu și documentat amendament la propunerea deputaților pontasi, amendament care, în fond, nu se deosebea prea mult de propunerea clăcașilor. Acești deputați cereau „oborîrea monopolurilor“ feudale, „răscumpărarea boerescului“ și „lăsarea în întreaga și deplina stăpînire a sătenilor cîtîmea de pămînt atribuită prin așezămînt, după statul quo“³. Majoritatea deputaților reprezentanți ai marilor proprietari s-au ridicat împotriva acestui amendament și au izbutit să-l scoată din discuția Adunării.

În aceeași zi, C. Negri, în numele său personal și a cinci deputați pontasi — Ioan Roată, Ioan Levărdă, Răducanu Sava, Dănilă Bălan și Vasile Bălaș —, a dezvoltat în Divan o propunere similară, cerînd „împroprietărirea locuitorilor săteni“ pe loturi cumpărate de la proprietari. Se preconiza ca moșierii să fie obligați să vîndă țaranilor pămînturi, pînă la întinderea loturilor ce le aveau în folosință, conform așezămîntului agrar din 1851, după un preț care trebuia fixat de viitoarea Adunare legiuitoare⁴.

În timpul discuției problemei agrare în Divanul ad hoc, deputații marii boierimi, în special, s-au ridicat împotriva tuturor propunerilor și amendamentelor menite să îmbunătățească situația țărănimii. Ei au vociferat din nou că jalba clăcașilor este predominată de „un duh comunist și idei subversive“, că autorii jalbei au urmărit să răstoarne ordinea socială și să prezinte pe boieri drept „o clasă de tirani, impilatori [ai] norodului“. În pofida adevărului istoric, reprezentanții boierimii susțineau că în Moldova, încă din anul 1749 „nu mai există nici urmă de feudalism și că locuitorii sunt liberi și neatîrnați de proprietari“. Totodată, cu o ipocrizie ce le era caracteristică, acești moșieri afirmau că ei „au fost pururea interesați ca toți locuitorii să fie bogați“ și că au „un singur gînd“, acela de a-i vedea pe țărani „în starea cea mai înfloritoare“⁵.

M. Kogălniceanu, deși a fost silit de proprietarii din Dorohoi să se abțină de la orice „soluție radicală“ în problema țărănească⁶, a luat totuși cuvîntul în apărarea drepturilor clăcașilor. El a arătat că de rezolvarea chestiunii agrare „atîrnă însăși soarta nației noastre“ pentru că țăraniile sînt clasa „cea mai numeroasă și cea mai importantă a societății... țăraniile sînt însuși țara“⁷. Criticînd pe boierii conservatori, M. Ko-

¹ Ibidem, p. 361. Acest raport este semnat și de M. Kogălniceanu.

² Ibidem, p. 362.

³ Ibidem, p. 369—385.

⁴ Ibidem, p. 386—387.

⁵ Ibidem, p. 399—401.

⁶ M. K o g ă l n i c e a n u, *op. cit.*, p. 187.

⁷ Acte și documente, vol. VI, partea I, p. 410.

gălniceanu sublinia că ei „nu sunt în stare de a face vreo reformă radicală în favoarea locuitorilor săteni“ deoarece „aristocrația română este ruginită, mută și surdă la orice progres“¹.

În ședința din 19 decembrie a Divanului ad hoc, răzeșul N. Bosie, reprezentant al micilor proprietari din Fălciu, a ținut o cuvîntare patetică în sprijinul clăcașilor moldoveni, pledînd pentru ridicarea boerescului și „împroprietărirea țaranului“. El susține cu tărie că „împroprietărirea țaranului este dreaptă... este folositoare pentru toată țara; că numai așa poate să înflorească cultura și industria națională“. Adresîndu-se celorlalți deputați, N. Bosie îi cheamă să-și dea cu toții mîna pentru a smulge „veșmintul robiei“ din spatele țaranului și a-l face pe clăcaș proprietar căci dacă „am cerut dreptatea împăraților, trebuie să fim drepți către frații noștri... ca să merităm Unirea“².

Apelurile deputaților progresiști n-au izbutit însă să înmoaie inimile împietrite ale reprezentanților moșierimii conservatoare. Puse la vot, toate propunerile privind îmbunătățirea soartei țaranilor au fost respinse de deputații moșierimii, care întruneau majoritatea în Divanul ad hoc. De altfel, Adunarea n-a aprobat nici propunerea marilor proprietari care urmărea să deposedeze pe clăcași de drepturile lor legitime asupra pămîntului.

Deși Divanul ad hoc a respins împroprietărirea clăcașilor, dezbaterrea publică a problemei agrare³ n-a fost inutilă. Cu această ocazie au ieșit din nou în vileag — ca și în timpul discuției din cadrul Comisiei proprietății de la 1848 — contradicțiile puternice existente între clăcași și stăpînii de moșii; s-au conturat totodată și deosebirile dintre unii reprezentanți ai burgheziei — care înțelegeau necesitatea și urgența împroprietării — și moșierimea conservatoare.

E de remarcat faptul că dezbaterrea problemei agrare în Divanul ad hoc al Moldovei a obligat și comisia de informare a celor șapte puteri garante — constituită la București conform prevederilor Congresului de la Paris — să analizeze și să se pronunțe în această problemă. Comisia europeană a însărcinat, din sînul ei, un comitet alcătuit din comisarii Franței, Prusiei și Austriei care, cercetînd diferitele propuneri făcute în Divanul de la Iași, și-a format o opinie proprie privind soluționarea problemei agrare în Principate⁴. Cei trei comisari au ajuns

¹ Acte și documente, vol. VI, partea I, p. 416.

² Ibidem, p. 420—421.

³ În privința dezbaterii problemei agrare în Divanul ad hoc, vezi Valerian Popovici, *Probleme sociale în desbaterile Divanului ad hoc al Moldovei*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie, Iași, 1959, fasc. 1—2; Dan Berindei, *Problema agrară în dezbaterrea Divanului ad hoc și a Adunărilor Țării Românești 1857—1861* în „Studii“, nr.1/1958, p. 32-37; N. Adaniłoaie, *Țărănimea și Unirea*, în „Studii privind Unirea Principatelor“, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 259—273.

⁴ Comisarii au recunoscut că „propunerea formulată de deputații clasei țaranilor clăcași de a dobîndi dreptul să răscumpere claca și să devie astfel proprietari ai pămîntului ce cultivă astăzi... a ridicat în Divan și în țară o chestiune socială, a cărei soluțiune a fost amînată astăzi și care se poate considera cu drept cuvînt ca una din cele mai grave ce s-a agitat de mai mult de un secol în Principate“ (*Acte și documente*, vol. VI, partea a II-a, p. 580).

la concluzia că trebuie „să fie ameliorată starea țăranilor liberându-i de clacă în schimbul unei despăgubiri și constituindu-i proprietari“ asupra pământului pe care-l au „în posesie“¹. Această concluzie — împreună cu diferite alte opinii — a fost inclusă în raportul „asupra stării și reorganizării Principatelor Moldova și Muntenia“ întocmit de comisia europeană și adresat Congresului de la Paris, la începutul lunii aprilie 1858².

Ca urmare a raportului comisiei europene de informare, conferința celor șapte puteri garante (Franța, Rusia, Prusia, Sardinia, Anglia, Austria și Turcia) ce și-a desfășurat lucrările la Paris în vara anului 1858, a luat în dezbateri și problema agrară din Principate, apreciind necesitatea soluționării grabnice a acesteia. După cum se știe, la 7 august 1858 conferința de la Paris a adoptat o Convenție care stabilea principiile esențiale de organizare a Principatelor Române. Articolul 46 al Convenției de la Paris, în afară de desființarea tuturor privilegiilor și monopolurilor, în problema agrară, mai hotăra următoarele: „se va proceda fără întârziere la revizia legiurii care regulează raporturile proprietărilor pământului cu cultivatorii, avînd în vedere îmbunătățirea stării țăranilor“³.

Cu sprijinul efectiv al maselor populare țărănești și orășenești, în Ianuarie 1859 s-a realizat unirea Principatelor⁴. Speranțele nutrite de clăcași că vor primi pământuri îndată după Unire au fost înșelate de clasele dominante. Prin petiții și acțiuni spontane, sătenii își exprimau neliniștea și deziluzia pentru faptul că, după Unire, în loc să dispară „toate relele din țară“, așa cum spera „tot poporul“, situația lor de miserie continuă „ca în vremea bătrînei feudalități“⁵.

Reforma agrară tergiversîndu-se, frămîntările din rîndul țăranimii îmbracă, tot mai mult, un caracter permanent⁶. În multe locuri nemulțumirile țărănești se transformă în răscoale locale, ca de exemplu la Bezdie (județul Dîmbovița), la Păltineni (județul Buzău), la Băilești (județul Dolj)⁷, sau la Cudalbi (județul Covurlui) unde țăranii veniți din 40 de sate, s-au împotrivit să tragă la sorți pentru recrutarea la oaste „cerînd să li se deie pămînt mai întii“⁸.

¹ Acte și documente, vol. VI, partea a II-a, p. 585.

² Ibidem, p. 559.

³ *Dionisie Ionescu, Gheorghe Tuțui, Gh. Matei, Dezvoltarea constituțională a statului român*, Ed. Științifică, 1957, p. 448.

⁴ *Vezi N. A. Dăniloae și M. D. Vlad, Rolul maselor populare în făurirea Țărilor Române*, în „Studii“, nr. 1/1959, p. 77—107; *Acad. A. Oțetea, Însemnătatea istorică a Unirii*, în „Studii“, nr. 1/1959, p. 33—38; *Const. C. Giurescu, Bucureștii și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Studii privind Unirea Principatelor“, p. 347—386.

⁵ *Arh. St. Buc., Min. Int., Moldova*, dos. 91/1889 f. 45 și 50. *Petiția țăranilor din Comănești, județul Bacău*; *vezi și Petiția țăranilor din Ciomăgeștii de Jos, județul Olt*. (*Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Adm.*, dos. 16/1859, f. 358 și 367).

⁶ *Vezi*, în acest sens, *D. Berindei, Aspecte ale problemei agrare în Țara Românească la începutul domniei lui Cuza Vodă*, în „Studii și materiale de istorie modernă“, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., 1957, p. 167—245.

⁷ *Gh. Georgescu-Buzău, 21 Ianuarie 1859. Unirea Țării Românești cu Moldova*, București, 1959, p. 76.

⁸ *M. Kogălniceanu, Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, Ed. Științifică, 1959, p. 299—300. Ediție îngrijită de Vladimir Diculescu.

Acțiunile țărănești demonstau eficient că vechiul regim agrar constituia o frână în dezvoltarea internă a statului modern. Prin presă sau în parlament, unii intelectuali sau politicieni mai înaintați atrăgeau mereu atenția asupra necesității de a se lua măsuri grabnice pentru ameliorarea situației clăcașilor¹. Convenția de la Paris — actul fundamental de organizare a Principatelor — preconiza, de asemenea, schimbarea raporturilor dintre proprietari și clăcași. Cu toate acestea, în primii ani după Unire, nu s-a dezbătut în Adunările de la București și Iași nici un proiect de reformă agrară.

Moșierimea conservatoare, care deținea majoritatea locuirilor atât în cele două Adunări cât și în Comisia Centrală de la Focșani (menită să asigure unitatea legislației în Principate), a încercat la un moment dat să impună adoptarea unei legi agrare și mai împovărătoare pentru țărănime decât așezămintele din 1851. Astfel, în iulie 1860, în Comisia Centrală de la Focșani, majoritatea conservatoare — cu toată opunerea lui V. Mălinescu și a altor politicieni liberali — a elaborat și votat un proiect de reformă agrară care — pretinzând că eliberează brațele clăcașilor — anula orice drept al sătenilor asupra pământului și consfințea exproprierea totală a acestora de către moșieri.

După înfăptuirea unificării administrative a Principatelor — cu un guvern și o singură Adunare — acest proiect reacționar, aprobat de guvernul condus de conservatorul Barbu Catargiu, a fost prezentat Camerei deputaților spre dezbateri.

La 25 mai 1862, M. Kogălniceanu, rostind una din cele mai frumoase pledoarii ale sale, a combătut proiectul și a cerut împrumutarea clăcașilor. În încheiere, adresându-se moșierilor conservatori, Kogălniceanu le spunea: „O! nu drămuieți brazda de pământ trebuitoare hranei țărănilor... Gîndiți la origina averilor d-voastre; gîndiți că cea mai mare parte din ele o datorăți muncii și sudorilor lor... Aduceți-vă aminte că atunci cînd era ocupațiunea străină, mulți din noi treceau hotarul, iar țărani rămîneau și ne păzeau moșiile și averile... O! de ce nu se ridică dintre d-voastră vreun urmaș al vechilor domni romîni, sau ai companionilor de luptă ai lui Ștefan cel Mare și ai lui Mihai Viteazul... să se puie în capul marelui reforme, să ridice el steagul emancipării țărănilor romîni... O! fie-vă milă de dinșii [de țărani], fie-vă milă de țara noastră; ... căci nenorocind trei milioane de țărani, nenorocită și moartă va fi România“².

Trei prinți și trei miniștri, în frunte cu Barbu Catargiu³ — cel mai de seamă orator al conservatorilor — au încercat prin discursuri vehemente să împrăștie argumentele lui Kogălniceanu favorabile împrumutării și să impună adoptarea de către Adunare a proiectului legii rurale. M. Kogălniceanu, nelăsîndu-se intimidat, a luat din nou cuvîntul în

¹ De pildă, Dimitrie Bolintineanu scria în ziarul *Dimbovița* din 16 mai 1859, că „pînă nu se va îmbunătăți soarta țărănilor nici o altă îmbunătățire nu poate să aibă soliditate“.

² Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 404—453.

³ Aceștia, în afara primului ministru, erau: Dimitrie Ghica, Gr. Sturdza, Al. Moruzi, C. Brăiloiu și Apostol Arsache.

Adunare pentru a opri votarea acestei legi potrivnice intereselor țărănimii¹. El a prezentat și un contra proiect de lege rurală care n-a fost însă acceptat. Cu toate că la 8 iunie primul ministru Barbu Catargiu — cel mai înverșunat adversar al împrumutării țăranilor — a fost împușcat la ieșirea din Adunare, peste trei zile, majoritatea reacționară a votat această lege rurală spoliatoare pentru clăcași.

Legea din 11 iunie 1862 n-a putut fi însă aplicată pentru că domnitorul Al. I. Cuza, fiind și el un adept al împrumutării clăcașilor, a refuzat să o sancționeze². Date fiind frământările de la sate, domnitorul a considerat că aplicarea acestei legi, sau amânarea continuă a împrumutării, ar putea duce la intensificarea lor³, care ar periclita însăși orânduirea statului burghez. De aceea, în anul următor, el va încredința conducerea guvernului lui M. Kogălniceanu, partizan înflăcărat al reformei agrare.

Elaborarea și promulgarea legii rurale din 1864. În ajunul elaborării legii rurale, majoritatea politicienilor români — fie conservatori, fie liberali — opinau pentru schimbarea regimului agrar existent, care nu mai corespundea dezvoltării economice a țării. Dar, în timp ce conservatorii se pronunțau numai pentru desființarea clăcii (ce nu mai era avanta-joasă) fără împrumut, liberalii de diferite nuanțe — democrați, radicali sau moderați — arătau că interesele statului, ale păstrării ordinii burgheze, ale țăranilor și chiar ale moșierilor, fac absolut necesară și împrumutarea clăcașilor.

Acceptarea soluției preconizate de moșierimea conservatoare ar fi dus la proletarizarea țărănimii în masă, la depopularea satelor, la răscoale puternice. Dându-și seama de eventualele consecințe, unii conservatori se declarau dispuși să facă și concesii infime țărănimii, ca acordarea de loturi pentru casă și grădină, sau de islazuri comunale sub formă de em- batic ș. a.

Dintre toate grupările politice, liberalii democrați — în frunte cu M. Kogălniceanu — se situau pe poziția cea mai înaintată în rezolvarea problemei agrare. Ei cereau să se facă urgente concesii țărănimii, mergînd pînă la împrumutarea clăcașilor cu loturile integrale ce le aveau în folosință. Încă din 1861, M. Kogălniceanu, într-un discurs ținut în Adunarea de la Iași, sublinia că el, ministru, s-a văzut „față în față

¹ La 7 iunie 1862, C.A. Rosetti scria în ziarul *Romînul* următoarele: „Domnul Kogălniceanu a avut de astă dată dureroasa onoare de a lupta singur contra tuturor. Ideea însă ce susținea era atît de mare încît, deși învins sub puterea bilelor, a fost învingător și mine poimîne toți vor recunoaște adevărul și vor mărturisi că a luptat cu o putere ce creștea în proporțiunea mărimii misiunii ce avea“ (R a d u R o s e t t i, *Pentru ce s-au răscolat țăranii*, București 1907, p. 376).

² La 14 martie 1864, Al. I. Cuza, referindu-se la această lege, va menționa că n-a putut-o sancționa deoarece ea „nu corespunde la condițiunile de îmbunătățire a soartei muncitorilor de pămînt, garantată lor prin art. 46 al Convențiunii“ (Acte și legiuri, seria I vol. II, p. 734).

³ În legătură cu aceasta, Radu Rosetti scria: „Cuza știa prea bine că dacă ar fi sancționat acea lege care desmoștenea țărănimia cu desăvîrșire, răscoala întregii obști ar fi fost urmarea imediată a unui act atît de necugetat; [deaceia] el nu o sancționează“ (R a d u R o s e t t i, *op. cit.*, p. 376).

cu două revoluții : una de sus și alta de jos“ că a preferat-o „pe cea de sus“ și s-a străduit să sădească țăranilor încrederea în guvern și în domnitor pentru a evita „revoluțiunea de jos“¹. În continuare, Kogălniceanu arăta că deși e proprietar, consideră că pentru a se asigura proprietatea trebuie să se facă concesiile țăranilor, trebuie să li se îmbunătățească soarta. El declara textual : „...sunt mulți proprietari, dintre care sunt și eu unul, care socot că ora concesiilor a sosit, care cred că este patriotic, că este prudent, că este folositor, chiar pentru proprietar, de a nu amîna neconținut aceste concesii, de a nu lăsa să fim surprinși prin cuvîntul fatal *prea tîrziu*“².

E de menționat faptul că în lupta pentru pămînt de o parte a bariadei se găsea țărănimea clăcașă, care revendica ogoarele pe care le mucea din tată în fiu, iar de partea cealaltă clasele dominante : moșierimea și burghezia — tîrguindu-se cît pămînt și în ce condiții să-l cedeze.

Lenin, referindu-se la poziția moșierimii și a burgheziei față de reforma agrară înfăptuită în Rusia la 1861, arăta că s-a desfășurat o luptă „*înlăuntrul* claselor dominante, în cea mai mare parte *în rîndurile moșierilor*, o luptă care avea la bază *exclusiv* proporțiile și forma *concesiilor*“. În această luptă „liberalii, ca și iobăgiștii, se situau pe pozițiile recunoașterii proprietății și puterii moșierilor, condamnînd cu indignare orice idei revoluționare despre *desființarea* acestei proprietăți, despre deplina răsturnare a acestei puteri“³. În continuare, Lenin preciza că liberalii — care erau ideologii burgheziei — „au vrut «să elibereze» Rusia «de sus» fără să desființeze nici monarhia țarului, nici proprietatea moșierilor asupra pămîntului, nici puterea lor, ci determinîndu-i numai să facă «concesiile» spiritului vremii“. Burghezia „nu se poate împăca cu iobăgia, dar se teme de revoluție, se teme de mișcarea maselor, capabilă să răstoarne monarhia și să nimicească puterea moșierilor. De aceea, liberalii se limitează la «lupta pentru reforme», la «lupta pentru drepturi», adică la împărțirea puterii între iobăgiști și burghezie“⁴.

Deși legea rurală de la 1864, în esența ei, a fost urmarea raportului de forțe din sinul claselor sociale și consecința unui anumit stadiu al dezvoltării relațiilor de producție din Principate⁵, aprecierile lui Lenin sînt, în mare parte, valabile și pentru poziția adoptată de burghezia și moșierimea romînă față de reforma agrară.

Burghezia — avînd nevoie de brațe libere — voia înlăturarea relațiilor clăcășești și împrumovarea țăranilor dependenți contra unei despăgubiri plătita foștilor stăpîni, ea voia totodată să îngrădească și puterea moșierilor pentru a putea pune în aplicare legislația și instituțiile caracteristice orînduirii capitaliste. Burghezia căuta însă să înfăptuiască de sus aceste reforme și — deși pare paradoxal — în înțelegere cu moșierimea, cu toate divergențele existente în sinul acestor clase dominante. Dacă

¹ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 376.

² Ibidem, p. 378.

³ V. I. L e n i n, „Reforma țărănească și revoluția țărănească-proletară“, în *Opere*, vol. 17, E.S.P.L.P., Buc., 1957, p. 103.

⁴ Ibidem, p. 104.

⁵ I. A d a m și N. M a r c u, *op. cit.*, p. 141.

liberalii de diferite nuanțe — reprezentând interesele burgheziei și ale moșierimii liberale — se declarau, în principiu, pentru rezolvarea problemei țărănești printr-o reformă agrară¹, nu toți luptau activ pentru înfăptuirea acesteia.

Venirea la putere, în octombrie 1863, a guvernului prezidat de M. Kogălniceanu — liberal democrat — va aduce în centrul preocupărilor problema reformei agrare. La 13 decembrie, primul ministru a prezentat Adunării proiectul de lege pentru secularizarea averilor mănăstirești. Mănăstirile — închinare sau neînchinare — dețineau moșii întinse reprezentând circa 26% din suprafața întregii țări. Legea a fost votată și de deputații conservatori care sperau că statul va împărți aceste pământuri la clăcași, iar moșiile particulare vor fi astfel salvate. Calculele reprezentanților moșierimii conservatoare s-au dovedit a fi greșite deoarece, peste trei luni, Cuza și Kogălniceanu vor înainta Adunării deputaților proiectul de lege rurală care afecta atât proprietățile statului cât și cele particulare.

Proiectul legii rurale, prezentat Camerei la 16 martie 1864, prevedea desființarea clăcii și a celorlalte sarcini feudale și împrumutarea sătenilor cu „pământurile de pășune de finaț și arătură, ce ei posedă sau se cuvine a posedă în puterea legilor... în ființă“. O dată cu desființarea sarcinilor feudale ale clăcașilor, proprietarii de moșii urmau să primească „o potrivită despăgubire răspunsă și garantată de stat“².

Proiectul de lege a fost publicat în același timp în Monitor și difuzat în toată țara pentru a liniști pe țărani și a le demonstra că guvernul este preocupat de îmbunătățirea soartei lor. Totodată primul ministru M. Kogălniceanu a trimis și o circulară prefectilor prin care cerea ca „îmbunătățirea soartei muncitorilor de pământ“ să nu se facă prin „răsculare și spoliațiune“³. Cu toate că Kogălniceanu cerea ca împrumutarea să se facă prin despăgubire, pe cale pașnică, strict legală, fără violențe, țărănimea a primit cu satisfacție proiectul guvernului de lege rurală, iar moșierimea cu ostilitate deschisă. Înverșunarea moșierimii conservatoare împotriva guvernului s-a manifestat atât în cadrul Parlamentului cât și prin acțiuni ostile întreprinse în unele județe.

Proiectul de lege rurală a fost trimis secțiunilor Camerei unde a fost dezbătut de un comitet de delegați, în frunte cu Lascăr Catargiu și Ion C. Brătianu. La 13 aprilie, comitetul, terminând analiza proiectului și-a prezentat raportul în fața Adunării, deschizându-se astfel dezbaterile publice asupra reformei agrare. Raportul comitetului, care exprima punctul de vedere al moșierimii conservatoare, face o critică aspră guvernului pentru că a elaborat și publicat un astfel de proiect defavorabil proprietarilor⁴. Comitetul a venit cu un așa-zis amendament la proiectul guvernului care, în fond, era un contra proiect. În acesta, moșierimea, pentru a nu pierde mai mult, s-a arătat dispusă să facă

¹ În privința atitudinii diferitelor grupări politice față de problema agrară vezi D a n B e r i n d e i, *Problema agrară în dezbaterile Divanului ad hoc și a Adunărilor Țării Românești (1857—1861)*, în „Studii“, nr. 1/1958, p. 29—52.

² Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 734.

³ Monitorul Oficial, din 23 martie 1864, p. 313.

⁴ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 748-761.

unele concesiile clăcașilor, declarându-se gata să le acorde loturi de circa 2 ha în Muntenia și 2 făci în Moldova, în condițiuni destul de grele. În afară de faptul că loturile acestea nu reprezentau nici 50% din suprafața prevăzută de proiectul guvernului, se preconiza o despăgubire mai mare din partea clăcașilor, plătită într-un timp mai scurt, cu o dobândă sporită și o aminare cu trei ani a aplicării legii rurale¹.

I. C. Brătianu, șeful liberalilor radicali, nu a semnat contraproiectul conservatorilor, dar nici nu l-a sprijinit pe al guvernului. Urmind exemplul moșierimii conservatoare, a venit și el cu un alt proiect, mai dezavantajos țărănimii, pentru a crea o diversiune. Proiectul legii rurale prezentat în Cameră de I. C. Brătianu — deși în unele privințe se asemăna cu al guvernului — preconiza să se dea țăranilor o suprafață de pământ mai mică decât cea cerută de M. Kogălniceanu, excludea împroprietărirea sătenilor și pe moșiile statului — acolo unde două treimi din proprietățile particulare erau insuficiente — îngrădea folosirea de către țărani a pădurilor, nu garanta un minim de pământ clăcașilor și preconiza o dobândă mai mare decât cea prevăzută de guvern².

De altfel, spre deosebire de liberalii democrați, liberalii radicali conduși de I. C. Brătianu — făcând front comun cu conservatorii, în cadrul „monstruoasei coaliții” îndreptate împotriva lui Cuza — pentru a fi pe placul moșierimii, tergiversau înfăptuirea reformei agrare. După ce în februarie 1863 I. C. Brătianu, referindu-se la rezolvarea problemei agrare, declarase în Cameră că „trebuie să așteptăm până ce vor veda proprietarii că modul proprietății de astăzi nu este cel mai profitabil pentru dinșii; să vadă că au alte resurse mai bune decât acele ce le dau legile existente”³, în aprilie 1864 s-a opus categoric proiectului de lege rurală prezentat de M. Kogălniceanu. În ședința furtunoasă a Camerei din 13 aprilie 1864 — în care deputații conservatori: D. Ghica, V. Boerescu, G. Costaforu, M. C. Epureanu ș.a. au proferat blesteme și amenințări la adresa lui M. Kogălniceanu, acuzându-l că vrea să devină „tribun popular”, „rege al țăranilor”, că a întocmit un proiect de lege rurală pe baza „unui principiu socialist”, un proiect „spoliator și incendiator”, care „provoacă rebel civil” și sărăcește pe moșieri⁴ — I. C. Brătianu, deși se considera radical, a declarat textual: „sunt d-lor în contra acestui proiect, atît în detaliu cît mai cu seamă pentru aplicabilitatea lui”⁵. În aceeași ședință, el îl apostrofa pe M. Kogălniceanu: „și dacă ...te-ai pus, d-le ministru, ca singurul apărător al țăranului, adevăratul bine ce ai face nu stă în o bucată de pământ cu un pogon mai mică sau mai mare, ci folosul real ce i-am aduce este să-i dăm mijloacele prin care se poate lua o educațiune, să se facă un adevărat cetățean român”⁶.

¹ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 762-771.

² Ibidem, p. 780-789.

³ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 267.

⁴ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 776-822.

⁵ Ibidem, p. 833.

⁶ Ibidem, p. 830.

Luind apărarea moşierilor, liberalii radicali criticau proiectul lui M. Kogălniceanu pentru că, chipurile, prevedea despăgubiri prea mici pentru pământurile ce urmau a fi luate de la aceştia şi date ţăranilor.

Din analiza celor trei proiecte reiese că I. C. Brătianu dorea să se facă ţărănimii concesii mult mai reduse decât cele acordate de Al. I. Cuza şi M. Kogălniceanu prin legea rurală din 1864, iar concesiile moşierimii conservatoare erau cu totul infime. Ca şi în Rusia, divergenţele din lăuntrul claselor dominante se referea tot la „proporţiile şi forma concesiilor“ ce urmau a fi făcute ţărănimii.

În şedinţa Adunării din 13 aprilie M. Kogălniceanu, prin intervenţiile sale repetate, respinge proiectul şi atacurile deputaţilor conservatori şi pledează pentru adoptarea legii rurale propusă de guvern. El arată că a luptat „totdeauna pentru împroprietărirea ţăranilor“, îşi dă-torează „toate căderile... ideii din acest proiect“ şi nu poate, ca ministru, să renunţe la credinţele întregii vieţi¹. Subliniază că a întocmit proiectul legii rurale pentru că consideră — ca şi amicii săi — „că nu e mîntuire pentru ţara aceasta decât cînd această plagă uricioasă se va desfiinţa, decât cînd se va ridica claca, boierescul, care nu se face altmintrelea decât cu sila, cu biciul, chiar dacă e proprietarul omul cel mai milostiv“². M. Kogălniceanu se arată dispus să accepte unele modificări la proiectul guvernului dacă acestea nu majorează sarcinile clăcaşilor şi nu le reduce pogoanele legiuite. El declară categoric : „... nu sporiţi însă darea ce trebuie să dea ţăranul, căci e destul de mare chiar astfel cum e pusă de guvern... nu intraţi cu prăjina în ogorul ţăranului“ şi „nu amînaţi chestiunea pentru trei ani de zile, căci n-aveţi dreptul să o faceţi“³.

În continuare, primul ministru critică pe moşierii conservatori care — tratînd pe ţărani „ca pe nişte paria“ — vor o lege rurală în folosul proprietarilor nu în interesul ţării⁴. Totodată, M. Kogălniceanu răspunde conservatorilor, care-l invinuiuau de socialism, că la baza proiectului legii rurale stau principiile lui Hardenberg şi Stein care au făcut reforma agrară în Prusia, principiile contelui Walewski oglindite în Convenţia de la Paris, ale „bărbaţilor de stat ai Rusiei“ înfăptuitorii reformei din 1861, iar „dacă acei oameni sunt socialişti, atunci — declară el — primesc şi eu să fiu socialist“⁵.

Cu toată apărarea lui M. Kogălniceanu, majoritatea reacţionară a Camerei, printr-o moţiune — acuzînd guvernul că prin elaborarea şi publicarea proiectului bagă vrajbă „între clasele agricole şi proprietari... încurajează ura şi răzburarea între cei avuţi şi cei neavuţi“ şi urmăreşte „să niveleze societatea pogorînd pe cei ridicaţi şi ridicînd pe cei prea

¹ Acte şi legiuri, seria I, vol. II, p. 772—773.

² Pentru a fi mai convingător, M. Kogălniceanu declară: „Şi eu sunt proprietar, şi cu toate ordinele ce dau, nu pot garanta pentru slugile mele“ (Ibidem, p. 773).

³ Ibidem, p. 777—778.

⁴ Ibidem, p. 821.

⁵ Ibidem, p. 820.

jos impilați — declară că nu poate „dezbate legea rurală cu un asemenea Minister“¹ și-i dă un vot de blam, în seara zilei de 13 aprilie².

În urma votului de blam, primul ministru și-a prezentat demisia, dar domnitorul — care vroia să rezolve problema agrară împreună cu guvernul Kogălniceanu — nu i-a primit-o, prorogînd și Adunarea pînă la 2 mai.

Atît Cuza cît și M. Kogălniceanu, văzînd impotrivirea permanentă a reprezentanților moșierimii conservatoare și a unei părți a burgheziei, au ajuns la concluzia că împrumutarea clăcașilor nu se poate realiza pe cale parlamentară. Chiar dacă se dizolva Adunarea, venea alta la fel de reacționară, întrucît stipulațiile electorale înguste, ale Convenției de la Paris, stabilind un cens foarte ridicat, dădeau dreptul de a fi aleși numai moșierilor și vîrfurilor burgheziei. Totodată deputații moșierimii refuzau să discute și să adopte o nouă lege electorală³, care, schimbînd componența Camerei, ar fi creat o majoritate favorabilă reformei agrare. În aceste condiții s-a impus necesitatea unei reforme constituționale menită să modifice prevederile Convenției în sensul creării unor stipulații electorale mai largi, care să permită alegerea unei Adunări legislative mai reprezentative.

Pentru înfăptuirea acestor reforme indispensabile, domnitorul Cuza — sfătuit și de M. Kogălniceanu, N. Crețulescu, C. Negri și alți fruntași politici ai vremii — a fost nevoit să dea cunoscuta *Lovitură de Stat*⁴ de la 2 mai 1864, dizolvînd Adunarea și supunînd apoi, printr-un plebiscit, aprobării poporului o nouă lege electorală și un act constituțional intitulat *Statutul dezvoltător al Convenției*. „Fără Lovitura de Stat — după cum recunoaște și un istoric burghez — nu se putea ajunge la nici o îmbunătățire a soartei țăranilor din cauza legii electorale care alcătuiseră un monopol al sufragiului tocmai în mîna clasei care posedă cu mult cea mai mare parte a pămîntului celor două Principate“⁵.

Prin proclamația adresată poporului român, la 2 mai, Cuza învinuiește oligarhia moșierească din Adunare și justifică Lovitura de Stat. Astfel, domnitorul scrie: „Am voit ca clăcașii, prin plata muncii lor, să ajungă a stăpîni pîrticica lor de pămînt în plină proprietate“ dar Adunarea „a dat un vot de blam guvernului... pentru că proiectul înfățișat era o lege de dreptate, era realizarea speranțelor legitime a trei milioane de

¹ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 790.

² Ibidem, p. 835.

³ Chiar în ziua de 2 mai 1864, primul ministru, M. Kogălniceanu, a citit mesajul domnesc de dizolvare a Adunării numai după ce făcuse o ultimă încercare de a impune deputaților discutarea proiectului legii electorale. Drept răspuns deputații conservatori au pregătît o nouă moțiune de blam la adresa guvernului.

⁴ A. D. Xenopol justifică necesitatea Loviturii de Stat în felul următor: „Ca toate faptele istorice, și Lovitura de Stat era o urmare fatală a împleticirii evenimentelor. Adunarea nu putea «subscrie sentința ei de moarte înainte de a hotărî asupra legii rurale»; iar domnitorul în zadar ar fi apelat iarăși la țară după vechea lege electorală. Adunarea însă refuzase a vota noua lege electorală. Ce-i rămînea de făcut decît, sau abdicarea, sau aplicarea mijloacelor eroice: Lovitura de Stat“ (A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 391).

⁵ R a d u R o s e t t i, *Amintiri din copilărie*, București, 1925, p. 200.

țărani“¹. Proclamația domnească chema pe locuitori să se pronunțe în cadrul plebiscitului, ce avea loc în zilele de 10—14 mai, asupra legii electorale și a Statutului.

Moșierimea reacționară a adoptat o poziție și mai ostilă față de guvernul Kogălniceanu atît pentru faptul că acesta a rămas la putere după votul de blam din 13 aprilie, cît și pentru înfăptuirea Loviturii de Stat. Unii moșieri, mînați de interese înguste de castă, pentru a-și salva latifundiile amenințate de reforma agrară, nu s-au sfiit să alunece pe panta trădării naționale. Astfel, C. Șuțu a trimis la Constantinopol pe doctorul Lambert pentru a protesta contra legii rurale și a cere intervenția armată a Porții otomane împotriva domnitorului și a guvernului român. În aprilie 1864, C. Șuțu scrie la Constantinopol că guvernul român ar urmări, chipurile, „ruinarea societății și răpirea mării și micii averi a tuturor claselor, precum a făcut-o cu averile mănăstirești“; el cere ca sultanul „să se milostivească, înainte de 2 mai, să ne izbăvească de bici, prin biruitoarele sale oștiri și să scape provinciile de lepra sanculotismului, al căruia șefi sunt prințul și adiutantul său, primul ministru, visul dracului“².

După Lovitura de Stat, înverșunarea și intrigile reacțiunii se accentuează. C. Șuțu la București și Panait Balș la Iași unelteau, prin intermediul lui Lambert, „spre a sfărîma Unirea și a detrona pe domnitor“³. Șuțu și Balș urmăreau să ajungă caimacami, primul în Muntenia și al doilea în Moldova⁴. La 9 mai, M. Kogălniceanu, printr-o depeșă telegrafică, anunța pe prefecți că Lambert, întorcîndu-se de la Constantinopol, a fost prins și arestat la Giurgiu; la el s-au găsit actele doveditoare a „crimei de înaltă trădare“⁵. A doua zi au fost arestați și principalii uneltitori: Șuțu și Balș; asupra lor găsindu-se o bogată corespondență cu străinii împotriva intereselor țării⁶.

În timpul semnării plebiscitului unii moșieri și chiar unii comercianți⁷ făceau agitație printre locuitori împotriva lui Cuza și Kogălniceanu. Astfel, moșierul G. Braboveanu mergînd în satele Pleșoiu de Jos și Solomonești (județul Dolj) a „sfătuit“ pe țărani să nu iscălească pe listele de primire a plebiscitului pentru că — pretindea el — stăpînirea le-ar putea „adăoga felurite sarcini“⁸. Moșierul Barbu Izvoranu de asemenea făcea instigație printre țărani împotriva guvernului; pe unii îi închidea în casă, îi amenința, sau îi „bătea cu biciul“ pentru a le impune „ideile sale reacționare“⁹.

¹ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țărani*, p. 407.

² A. D. Xenopol, *op. cit.* p. 390.

³ Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, dos. inv. 204/1864, f. 1.

⁴ Ibidem, f. 4; vezi și A. D. Xenopol, *op. cit.* p. 390.

⁵ Arh. St. Craiova, Fond Prefectura Dolj, dos. inv. 204/1864, f. 1. Lambert, arestat de prefectul de Vlașca, a încercat să rupă și să înghită actele compromițătoare (Ibidem, f. 12—17).

⁶ Ibidem, f. 4.

⁷ Ibidem, dos. 83/1864, f. 4 și 13.

⁸ Ibidem, f. 17.

⁹ Ibidem, dos. 198/1864, f. 147.

Țăranii nu s-au lăsat intimidați; au reclamat pe moșieri autorităților și au semnat cu toții aprobarea plebiscitului. Din rapoartele subprefectului plășii Dumbrava (unde se aflau moșierii menționați) către prefectul județului Dolj rezultă că țăranii „aclamează faptul de la 2 mai și resping ori ce înriuriri pernicioase”¹. Același subprefect reliefează afluxul sătenilor la iscălirea plebiscitului precizând totodată că parte din proprietari „să abțin neprezentându-se”². Și alți subprefecți raportau că „locuitorii muncitori, doriți de împrumutarea lor” au „primit cu bucurie plebiscitul” strigând în multe sate trăiască domnitorul, în timp ce „proprietarii și arendașii... nu au depus sub semnături pre nici un registru”, sau au „subscris contra”³. În celelalte județe, de asemenea, țăranii, așteptând împrumutarea, au aprobat plebiscitul primind cu mare bucurie Lovitura de Stat și măsurile luate de Cuza și Kogălniceanu⁴.

Statutul, aprobat prin plebiscitul din mai 1864, reprezenta o adevărată constituție aducând modificări esențiale Convenției de la Paris⁵. Prin Statut, deși puterea legiuitoare era împărțită între domn, Cameră și Senat, domnitorul avea inițiativa legilor iar elaborarea lor era încredințată Consiliului de Stat, organ recent înființat. Totodată, pentru a nu se mai întârzia rezolvarea problemei agrare și spre a se evita eventuala împotrivire a viitorilor deputați ai moșierimii, prin Statut s-a precizat că „decretele ce pînă la convocarea noii Adunări se vor da de domn, după propunerea Consiliului de Miniștri și a Consiliului de Stat, ...vor avea putere de legi”⁶. În virtutea acestui articol al Statutului, în august 1864, va putea fi decretată și promulgată legea rurală.

După votarea Statutului, guvernul și-a axat preocupările în direcția definitivării și adoptării legii rurale. În acest sens, la 25 mai 1864, M. Kogălniceanu, printr-o circulară către prefecturi, cerea autorităților județene anumite date statistice referitoare la evaluarea sarcinilor clăcașilor către proprietari conform legilor în vigoare. Pentru județele din Muntenia primul ministru cerea ca situația statistică să cuprindă valoarea exactă a celor 22 de zile ce le prestează, la moșier, clăcașii de fiecare categorie (cu 4 boi, cu 2 boi sau cu palmele) și valoarea dijmei de pe pogoanele legiuite; iar în județele din Moldova datele trebuiau să includă „prețurile curente” pentru munca cîmpului ce o făceau clăcașii (separat, de fiecare categorie) și evaluarea celorlalte sarcini „carele de lemne, podvezile și zilele de meremet”. M. Kogălniceanu insista ca aceste statistici să fie cit mai reale și pentru aceasta el ordona subalter-

¹ Arh. St. Craiova, dos. 198/1864, f. 90.

² Ibidem, f. 116.

³ Ibidem, f. 113, 119, 120, 124, 134 și 200.

⁴ Arh. St. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2345/1864, nepaginat. Vezi și Monitorul Oficial din 16 și 20 mai 1864, p. 507 și 519.

⁵ La sfîrșitul lunii mai 1864, Cuza, mergînd la Constantinopol, a reușit să obțină din partea sultanului aprobarea Statutului și recunoașterea deplinei autonomii interne a Romîniei cu dreptul de a-și modifica oricînd legile de organizare ale statului (Dionisie Ionescu, Gh. Tuțui, Gh. Matei, *op. cit.*, p. 136). Prin aceasta uneltirile reacțiunii interne, care cerea o invazie străină în Romînia, au fost paralizate.

⁶ Ibidem, p. 452.

nilor : „să consultați nu numai opiniunile proprietarilor, dar mai cu csebire să consultați și pe țăranii cu conștiință, capabili de a vă da asemenea informații“ ; datele „să conțină curatul adevăr, căci pe cît la viitoare legiure vroesc ca proprietarii să primească o despăgubire reală, asemenea eu nu așî consimți ca clăcașii (pontași) se fiă victima unor prețuri esagerate“¹.

La 31 mai M. Kogălniceanu, printr-o altă circulară, cerea prefectilor să trimită Ministerului de Interne tabele statistice referitoare la numărul și categoria clăcașilor din județe ; tabelele trebuiau să oglindească, separat, situația numerică a clăcașilor, atît pe moșiile statului cît și pe cele particulare². În cursul lunii iunie aceste date statistice au fost adunate și centralizate la Ministerul de Interne³ iar în luna următoare situația generală a fost înaintată Consiliului de Stat pentru a servi la fixarea despăgubirii anuale ce urmau s-o achite țăranii după împroprietărire⁴.

La începutul lunii iulie Al. I. Cuza și M. Kogălniceanu invitau, de altfel, Consiliul de Stat ca neîntîrziat să elaboreze un proiect de lege rurală care „oborînd claca“ și împroprietărind pe săteni „pe locurile ce ei astăzi le posedă“ să garanteze și proprietarilor de moșii o despăgubire „dreaptă... și îndemînică pentru sat și pentru cultivatorii de pămînt“⁵. M. Kogălniceanu înainta totodată Consiliului de Stat — spre a-i servi ca model — proiectul său de lege rurală și o serie de lucrări auxiliare.

Consiliul de Stat a însărcinat o comisie care a întocmit proiectul legii rurale, proiect dezbătut și definitivat apoi în cadrul unor ședințe prezidate de domnitor⁶. Cu puține excepții, textul acestui proiect repeta, în general, conținutul legii rurale elaborat de M. Kogălniceanu în martie 1864⁷. Totodată, față de proiectul lui Kogălniceanu, acesta din urmă — trecut prin filiera Consiliului de Stat — conținea unele prevederi mai avantajoase moșierimii. Astfel, dobînda pe care urmau s-o încaseze moșierii pe „obligațiile rurale“ s-a majorat de la 5% la 10% ; în comisiile de plasă — pentru constatarea clăcașilor — intrau și reprezentanți ai proprietarilor ; de asemenea proiectul prevedea ca, în decurs de trei ani, statul să vîndă din domeniile sale loturi de 100—500 pogoane — această măsură era menită să servească proprietarilor pentru a-și reîntregi moșiile afectate de reforma agrară. O altă modificare a proiectului — tot defavorabilă țăranimii — făcută de Consiliul de Stat hotăra ca legea rurală să intre în vigoare abia în aprilie 1866⁸.

Aceste modificări negative — care înăspreau legea rurală elaborată în martie de M. Kogălniceanu — se explică prin presiunea exercitată asupra domnitorului și a Consiliului de Stat de moșierimea liberală și de

¹ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 156/1864, f. 71.

² Arh. St. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2287/1864, f. 63.

³ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Rur. — com., dos. 2251/1864.

⁴ Ibidem, f. 287—288.

⁵ Acte și legiuri, seria I, vol. II, p. 836.

⁶ M. Kogălniceanu, *Profesie de credință*, p. 191.

⁷ Vezi, pentru comparație, Acte și legiuri, seria I, vol. II, p. 734—745 și p. 854—877.

⁸ Ibidem, p. 876.

reprezentanții ei în guvern sau în organul legislativ : N. Crețulescu¹, I. Strat², C. Bozianu³, A. Papadopol-Calimah ș. a. Acești liberali moderați vroiau să se facă țărănimii concesii cât mai mici.

Unii dintre liberalii moderați, ca de exemplu A. Papadopol Calimah și G. Apostoleanu au susținut în Consiliu de Stat, la 14 august 1864, să se amine aplicarea legii rurale pentru că altfel s-ar aduce perturbări în interesele proprietarilor și arendașilor și „greutăți considerabile în exploatarea moșiilor pe anul 1865, nefiind nime pregătit la reforma ce astăzi s-a legiuit“⁴. În realitate, atât clăcașii cât și moșierii erau pregătiți pentru reforma agrară ; și unii și alții erau conștienți de faptul că ea trebuie să se înfăptuiască ; deosebirea era numai că primii luptau ca reforma să se realizeze cât mai grabnic, iar ceilalți încercau s-o evite sau s-o facă inoperantă.

Pentru înțelegerea atitudinii moșierilor, ca de altfel și a țăranilor, față de reforma agrară sînt necesare anumite exemplificări : Încă din toamna anului 1863, moșierii, speriați că guvernul Kogălniceanu va impune de urgență improprietărirea țăranilor, și-au intensificat acțiunile lor arbitrare pentru a contracara înfăptuirea reformei agrare. De altfel — după cum mărturisește deputatul conservator D. Ghica — „numai singurul fapt al numirii d-lui Kogălniceanu ca președinte al Consiliului a fost de ajuns spre a arunca spaima în inimi“⁵ moșierilor.

Ceea ce n-au izbutit să realizeze, pe plan legislativ, reprezentanții lor — adică exproprierea totală a clăcașilor — au căutat să pună în practică moșierii și arendașii, prin mijloace cu totul arbitrare. Astfel, profitînd de prevederile așezămintelor agrare din 1851, care erau în vigoare, proprietarii și arendașii au intensificat procesul de izgonire a sătenilor de pe moșii⁶. Izgonirea era calea cea mai sigură și mai ușoară pentru moșieri și arendași de a scăpa de elementele curajoase din rîndurile clăcașilor, de sătenii care încercau să se opună exploatării feudale. Mulți clăcași au fost alungați de pe moșii pe motivul că ar fi „răzvrățitori și îndărătnici“ sau pentru că ar „turbura liniștea obștească“⁷. Dreptul de izgonire, exercitat de obicei cu brutalitate și violență, folosea proprietarilor și posesorilor de moșii pentru a sili pe clăcași să accepte condițiile cele mai împovărătoare.

¹ N. Crețulescu a intrat în guvern în iulie 1864 ca ministru de justiție; el încuraja pe moșieri, „făgăduindu-le îndreptare“ și căuta orico prilej pentru a defăima pe Kogălniceanu spre a-i lua locul.

² I. Strat, ca membru al Consiliului de Stat, a propus ca guvernul să vîndă loturi de 100—500 pogoane proprietarilor pentru a-și reîntregi moșiile.

³ C. Bozianu era vicepreședinte al Consiliului de Stat, iar la sfîrșitul lui ianuarie 1865 va lua locul lui Kogălniceanu.

⁴ Acte și legiuri, seria I, vol. II, p. 878.

⁵ Ibidem, p. 815.

⁶ Arh. St. Craiova fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 25, 109 și 183/1864.

⁷ În privința alungării țăranilor de pe moșii vezi: D a n B e r i n d e i, *Aspecte ale problemei agrare în Țara Romînească la începutul domniei lui Cuza Vodă*, în „Studii și materiale de istorie modernă“, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., 1957, p. 189—197; G. h. P l a t o n, *op. cit.*, p. 316—329; E c a t e r i n a N e g r u ț i M u n t e a n u, *op. cit.*, p. 150 și 158.

În afară de alungarea clăcașilor, moșierii le-au micșorat tot mai mult loturile date în folosință, islazurile, „prisoasele“ și au căutat, pe alocuri, să transforme regimul clăcii în „învoieli speciale“ pentru a ocoli astfel eventualele prevederi ale reformei agrare și a-și salva integral moșiile. Folosirea acestor mijloace violente împotriva țăranimii s-a accentuat și mai mult în primăvara anului 1864, când moșierii și arendașii au aflat din debaterile Camerei, sau au citit în Monitor, textul integral al proiectului de lege rurală pregătit de guvern.

Cu cât se apropia decretarea legii rurale, cu atât mijloacele folosite de moșieri împotriva sătenilor deveneau mai numeroase. Reducând locurile de fînețe și islaz și impunând condiții grele pentru acordarea „prisoaselor“, moșierii au obligat pe mulți clăcași să-și piardă vitele. Mai ales în Moldova, proprietarii, în mod premeditat, pentru a avea un număr cât mai redus de clăcași cu vite care să fie împroprietăriți pe moșia lor, au depus toate eforturile fie să-i alunge cu totul, fie să-i determine să-și vîndă vitele¹; în felul acesta transformîndu-i în pâlmași, la aplicarea legii rurale, le dădea loturi mai mici, rămînînd proprietarilor cea mai mare parte din suprafața moșiilor. Așa se explică faptul că în vara anului 1864 în unele județe din Moldova — Botoșani, Dorohoi și Suceava — mai mult de jumătate din clăcași, neavînd vite trăgătoare, au fost trecuți în categoria pâlmașilor², iar în altele numărul sătenilor cu patru boi era cu totul redus. De pildă, în județul Roman din 10.342 clăcași numai 271 aveau cîte patru boi, în județul Iași din 11.306 numai 244 posedau patru boi³, de altfel și în județele Dorohoi și Botoșani disproporția era la fel de mare : 323 frunțași la 13.910 și respectiv 461 la 13.134 clăcași⁴.

Uneori cînd proprietarii nu izbuteau să alunge pe țărani, le spuneau că sînt de prisos, că n-au nevoie de forța lor de muncă deoarece vor aduce mașini „pentru lucrarea pămîntului“⁵; alteori îi ademeneau sau îi sileau să semneze anumite învoieli speciale precizînd în contracte că acestea nu puteau fi anulate „măcar ori ce prefacere ar fi din partea guvernului“⁶ — pentru a nu mai fi considerați în categoria clăcașilor și astfel, la decretarea legii rurale, să nu fie obligați a le da pămînturi. Moșierii din Ianca, (județul Brăila), Bahnele, (județul Putna), Băjești, (județul Muscel), Orăștii Clucerului, (județul Ilfov), în preajma reformei agrare, prin învoieli ticluite, înșelînd buna credință a țăranilor le-au răpit dreptul de împroprietărire⁷.

Mulți clăcași reclamă autorităților că fiind alungați și neprimindu-i nici un proprietar sau arendaș pe moșie, s-au întors neavînd unde se

¹ Ecaterina Negruți - Munteanu, *op. cit.*, p. 150.

² Arh. St. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2251/1864, f. 8, 178, 210—211, 185 și 190.

³ Ibidem, f. 218, 240, 246—247.

⁴ Ibidem, f. 178, 210—211; vezi și I. D. Marin, *Evoluția situației țăranimii botoșănene între 1864—1907*, în Studii și articole de istorie, III, Ed. Științifică, Buc., 1961, p. 270.

⁵ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 4508/1863, f. 9.

⁶ Arh. St. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2456/1865, f. 132-135.

⁷ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2200/1864, f. 54; Ibidem, dos. 2196/1864, f. 566.

strămuta. Clăcașii din Drăguțești, județul Gorj, de pildă, se plîng domnitorului că proprietarul, „ca deputat în Cameră cunoscînd promulgarea legii rurale“, i-a izgonit cu forța și neprimindu-i nimeni „pe nici o proprietate“, au rămas „cu corturile pe drumuri“¹.

Pentru a stăvili alungarea clăcașilor, M. Kogălniceanu, la 3 iunie 1864, printr-o circulară, atrage atenția prefectilor că „mai mulți dintre proprietari și arendași de moșii, sub diferite pretexte, acum în ajunul soluțiunei chestiei rurale, caută a izgoni pe locuitori de pe moșiile lor“ și le ordonă „să nu tolereze nici să încuviințeze asemenea strămutări“². La 23 iulie, primul ministru dă o altă circulară prin care ordonă autorităților județene să stăvilească încercările moșierilor de a micșora loturile date clăcașilor în folosință. M. Kogălniceanu atrage atenția prefectilor „că mai mulți proprietari și arendași de moșii, în vederea viitoarei legi rurale, pe de o parte au luat de pe la unii din locuitori locurile cultivate pînă acum de dinșii, în coprinderea legilor existente, ear pe de altă parte, n-au încetat a pretinde și de la acei locuitori deplin munca stipulată prin lege“. El ordonă prefectilor să ia „energice măsuri ca pretutindena să se întregească locuitorilor ce au făcut clacă, pămînturile cuvenite lor dupe legile în vigoare și care legi trebuie să se respecte ad literam pînă la noua lege rurală“³.

Un politician conservator — cunoscînd mijloacele folosite de stăpîinii de moșii împotriva clăcașilor în ajunul reformei agrare — declara mai tirziu în Cameră următoarele: „Toți oamenii abili, toți oamenii vicleni s-au opus la împroprietărare, sub cuvînt că au învoieli particulare și mulți au izbutit să înlătore aplicarea legii rurale... în Moldova clăcașii au fost goniți cu totul de pe unele proprietăți ca să nu-i apuce legea rurală făcînd clacă. În părțile noastre, mulți proprietari au luat biletele de clacă de la locuitori, ca să poată susține că n-au făcut clacă și prin urmare n-au dreptul la împroprietărare“⁴.

Aceste relatări sînt confirmate de documentele vremii. Este adevărat că mulți proprietari și arendași au retras biletele de clacă de la săteni, dar și mai mulți au refuzat chiar să elibereze clăcașilor astfel de chitanțe (prevăzute de dispozițiunile în vigoare), pentru munca prestată pe moșii. Unii, profitînd de neștiința de carte a țăranilor, le dădeau chitanțe false scriind în ele că munca s-a făcut în contul anilor trecuți; aceasta pentru a putea susține că în 1864 sătenii respectivi n-au prestat clacă și, în consecință, n-au dreptul de a fi împroprietăriți. Astfel de cazuri — de neliiberare, sau de înminarea unor chitanțe necorespunzătoare — s-au petrecut în vara anului 1864 la Sinnicul de Jos, Ișalnița, Pelești, Teascu, Brabova de Sus, Lăcrița, Coșoveni, Mischii, Ghercești, Horezu-Poenari⁵ ș. a., deși în multe locuri clăcașii lucraseră pe moșii zile în plus, la Ișal-

¹ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. rur. com., dos. 1508/1863, f. 6.

² Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 183/1864, f. 52.

³ Arh. St. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2287/1864, f. 261.

⁴ Vezi I. A d a m și N. M a r c u, *op. cit.*, p. 106.

⁵ La Horezu-Poenari, moșierul C. Tîrnoveanu, în august 1864, scria pe biletele eliberate clăcașilor: „pentru rămășița din anul expirat 1863“ (Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 124/1864, f. 157).

nița¹, de pildă, cercetîndu-se abuzurile proprietarului P. Opran, s-a constatat că sătenii au prestat pe moșia acestuia 669 zile în afara celor legiuite².

Guvernul — sesizat de multiplele reclamații primite din partea clăcașilor împotriva refuzului moșierilor de a le elibera chitanțe și a-i dijmui la timp — a ordonat o anchetă. Autoritățile din Dolj au constatat, la anchetă, că 90% dintre moșierii și arendașii județului au încălcat dispozițiile legale favorabile atît la eliberarea biletelor pentru claca prestată de săteni, cît și în privința dijmuirii produselor în termen³.

Legea rurală considera clăcași și dădea drept de împrumut numai sătenilor care au prestat clacă în anul 1864. Ceilalți săteni puteau să primească doar loc de casă și grădină (10—12 prăjini). Prestarea clăcii pe moșie urma a fi dovedită, în fața comisiilor de plasă sau a comitetelor permanente județene, prin prezentarea biletelor eliberate de proprietari sau arendași. Stăpînii sau posesorii de moșii, cunoscînd prevederile legii rurale și procedeele întocmirii tabelelor de constatare a clăcașilor, refuzau să elibereze chitanțe pentru zilele prestate spre a putea exclude cît mai mulți săteni de la împrumut⁴. Întrucît folosirea de către moșieri a acestor samavolnicii luase amploare în vara anului 1864, M. Kogălniceanu dă o circulară către prefectii de județe prin care le cere să ia măsuri urgente pentru curmarea abuzurilor menționate; în caz de împotrivire ordonă ca autoritățile să execute „chiar prin doboranți pe proprietari și pe arendași de a da bilete clăcașilor pentru zilele de muncă făcute”⁵.

În primăvara anului 1864, în timp ce reprezentanții claselor dominante se amenințau reciproc, sau se țirguiau în privința concesiilor ce trebuiau făcute țăranimii, în timp ce moșierii și arendașii își intensificau metodele pentru a contracara o reformă agrară eficientă, la sate acțiunile și frămîntările clăcașilor iau o amploare tot mai mare. Țăranii, sătui de tergiversări, sătui de promisiuni, refuzau — în multe comune — să mai presteze clacă, cerînd o împrumut grabnică. De altfel, la 13 aprilie 1864, în timp ce în Adunare se dezbătea legea rurală, o mulțime de țărani din împrejurimile Capitalei au venit pe dealul Mitropoliei să-și manifeste dorința de împrumut, fapt ce a iritat pe deputații conservatori⁶.

Clăcașii erau conștienți că moșierii vor să se descotorosească de ei pentru a nu fi obligați să le dea pămînturi; de aceea nu vroiau să se strămuțe și se împotriveau, chiar cu forța, izgonirii de către proprietari, a unor consăteni ai lor. Clăcașii din Cioroiașu, județul Dolj, de pildă,

¹ Arh. St. Craiova, dos. inv. 28/1864, f. 307; Ibidem, dos. inv. 182/1864, f. 10—11; Ibidem, dos. inv. 29/1864, f. 17—24, 94, 97, 99—104.

² Ibidem, dos. inv. 29/1864, f. 35.

³ A l e x a n d r a A n g h e l, *Aspecte privind aplicarea legii rurale din 1864 în județul Dolj*, în „Studii”, nr. 4/1960, p. 205.

⁴ În fondurile arhivistice centrale și locale sînt foarte multe documente care atestă refuzul moșierilor de a elibera sătenilor chitanțe de prestarea clăcii.

⁵ Arh. St. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2287/1864, f. 392.

⁶ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 794—795.

au declarat autorităților că „nu se vor strămuta nici într-un chip“¹. În unele locuri, deși executați cu dorobanți, țărani refuzau să respecte anumite „învoieli“ impuse de proprietari, refuzau să se strămute și chiar intrau cu plugurile în pământurile oprite pe seama stăpînilor de moșii. Cazurile de împotrivire fățișă a țăranilor petrecute la Cioroiășu, Tismana și Drăguțești (judetul Gorj), Breșnița (judetul Mehedinți), Romînești (judetul Dîmbovița), Hotarul (judetul Ilfov), Negulești și Ionășești (judetul Tecuci) ș. a.² au îngrijorat clasele dominante.

Atit guvernul cît și domnitorul se temeau ca acțiunile izolate să nu se transforme în puternice răscoale țărănești. De aceea, Cuza și mai ales Kogălniceanu — care declarase că atîta vreme cît „țăranii vor avea încredere în guvern“ și în domnitor „revoluțiune de jos nu va fi“³ — văzînd că sătenii încep să-și piardă încrederea și răbdarea, pentru a preveni răscoalele, au cerut urgentarea înfăptuirii reformei agrare. Pe drept cuvînt istoricul Radu Rosetti mărturisea, mai tîrziu: „nu încapе îndoială că prin legea rurală de la 1864 Cuza a ferit țara de catastrofa unei cumplite răscoale țărănești“⁴.

În această atmosferă social-politică, în august 1864, Consiliul de Stat, pierzînd simțul realității, dispunea ca aplicarea legii rurale să fie amînată cu 2—3 ani. M. Kogălniceanu, conștient că amînarea reformei agrare avea să ducă la împotrivirea în masă a clăcașilor, și-a prezentat demisia declarînd domnitorului că nu poate răspunde „de ordinea publică“, că, prin orice mijloace de execuție, îi este imposibil a „îndatora pe țărani trei veri de-a rîndul a mai face claca sau boierescul. ...În dosul fiecărui clăcaș mi-ar trebui cîte un jandarm — spunea Kogălniceanu lui Cuza — și dacă măria ta ai avea atîți jandarmi cîți sunt țărani și încă nu te-aș sfătui să faci de ei o asemenea întrebuițare și nici că ordinele mării tale ar fi ascultate pentru că și jandarmii... sînt clăcași sau fii de clăcași“⁵.

Domnitorul, apreciînd gravitatea situației, i-a respins demisia primului ministru, împuternicindu-l să pledeze din nou în fața Consiliului de Stat pentru „îmediata aplicare“ a legii rurale⁶. În urma intervenției categorice a lui M. Kogălniceanu, s-a hotărît ca legea să fie pusă în aplicare la 23 aprilie 1865, iar pînă atunci să se facă toate lucrările pregătitoare (constatarea numărului clăcașilor, alegerea, delimitarea, măsurarea și împărțirea pămînturilor la cei îndreptățiți). Domnitorul, guvernul și Consiliul de Stat căzînd de acord și asupra termenului de intrare în vigoare a legii rurale, aceasta fiind definitivată s-a putut sancționa și da publicității. Astfel, la 14 august 1864, Al. I. Cuza — în puterea Statului — a dat decretul domnesc de sancționare și promulgare a legii rurale.

¹ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 109/1864, f. 16.

² Institutul de istorie al Academiei R.P.R. a pregătit pentru tipar un volum de documente inedite referitoare la lupta țăranimii și la relațiile agrare din anii 1859—1864.

³ Acte și legiuri, seria I, vol. II, p. 376.

⁴ Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, p. 200.

⁵ M. Kogălniceanu, *Profesie de credință*, p. 192.

⁶ Ibidem, p. 192.

Publicat la 14 august, textul legii rurale a fost difuzat, în două zile, în toate județele țării. Legea era precedată de o proclamație a domnitorului „către sătenii clăcași“, proclamație despre care M. Kogălniceanu spunea că reprezintă „testamentul politic al lui Cuza Vodă“¹. Adresându-se clăcașilor, Cuza arăta: „Îndelungata voastră așteptare, marea făgăduință dată vouă de Înaltele Puteri ale Europei prin art. 46 al Convențiunii, interesul patriei, asigurarea proprietății fonciare și dorința mea cea mai vie s-a îndeplinit. Claca (boierescul) este desființată pentru deapaurarea și de astăzi voi sunteți proprietari liberi pe locurile supuse stăpînirii voastre, în întinderea hotărîtă prin legile în ființă... De astăzi, voi sunteți stăpîni pe brațele voastre, voi aveți o pîrticică de pămînt, proprietate și moșie a voastră; de astăzi voi aveți o patrie de iubit și de apărut“. Totodată Cuza — datorită limitelor poziției sale de clasă — afirmînd că mulți proprietari au dorit și au lucrat pentru această reformă, îi sfătua pe clăcași să uite „zilele grele“ prin care au trecut, să uite „toată ura și toată vrajba“, să nu dea ascultare celor care îi vor „întărîta în contra stăpînitorilor de moșii“, să se supună legilor țării și să fie „bărbați de pace și de bună rînduială“².

După cum se menționa și în proclamația lui Cuza către săteni, legea rurală din 14 august desființa claca, dijma, podvezile, zilele de muremet, monopolurile stăpînitorilor de moșii din vatra satelor și toate celelalte obligații feudale ale țăranimii clăcașe în schimbul unei despăgubiri bănești față de proprietari, despăgubire care urma a fi plătită prin intermediul statului, periodic, timp de 15 ani. Legea hotăra împroprietărirea țăranilor pe locurile ce le aveau deja în folosință (pe baza așezămintelor agrare din 1851), stabilind cuantumul loturilor pe trei categorii, după numărul vitelor cu care sătenii făcuseră claca la moșier: clăcașii cu patru boi (frunțașii), clăcașii cu doi boi (mijlocașii); în a treia categorie erau încadrați sătenii care, în lipsă de vite trăgătoare, lucrașeră cu brațele (pălmașii).

Tot în funcție de categoria în care erau înscrși — frunțași, mijlocași sau pălmași — țăranii urmau să plătească și despăgubirea clăcii.

E de subliniat faptul că legiuitorii de la 1864, considerînd că clăcașii aveau drepturi istorice asupra stăpînirii a două treimi din fiecare moșie, au hotărît ca despăgubirea să reprezinte evaluarea clăcii și a celorlalte obligații feudale și nu prețul pămîntului primit la împroprietărire. De altfel, primul articol al legii rurale preciza că „sătenii clăcași (pontași) *sunt și rămîn** deplin proprietari pe locurile supuse posesiunii (stăpînirii) lor“ în întinderea hotărîtă de legile existente³. Această întindere sau suprafață a loturilor nu era uniformă. De aceea legea rurală stabilea ca în județele din Muntenia frunțașii să primească la împroprietărire 11 pogoane, mijlocașii 7,19 pogoane și pălmașii (sau toporașii) 4,15 pogoane; iar în județele din Moldova frunțașii urmau să primească 5,40

¹ M. Kogălniceanu, *Profesie de credință*, p. 193.

² Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 890—891.

* Sublinierea noastră.

³ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 892.

fălci, mijlocașii 4 fălci și pâlmașii 2,40 fălci. În afara acestor locuri de arătură, finețe sau pășune li se mai recunoștea țăranilor proprietatea asupra unei întinderi de 10—12 prăjini „în vatra satului, pentru casă și grădină“.

Se preciza că întinderea pământurilor „rămase în deplina stăpînire“ a sătenilor nu va putea depăși două treimi din suprafața întregii moșii¹; clăcașilor afectați de această dispoziție (cărora nu li se putea împlini loturi complete din cele două treimi) li se lăsa facultatea de „a se strămuta pe moșiile statului cele mai apropiate“². În articolele 5 și 6 se hotăra de asemenea că aveau facultatea de a primi pământ pe moșiile statului sătenii ce, prin învoieli speciale cu proprietarii, posedau numai locuri de casă și grădină și însurăței care nu avuseseră pogoane legiuite în folosință.

Legile stabileau apoi ca nevolnici, văduvele fără copii, sătenii neagricultori și cei care n-au avut pământ de hrană și n-au făcut clacă, să devină proprietari numai pe locurile de casă și grădină, plătind o despăgubire de un galben moșierului.

Pământurile primite la împroprietărire nu puteau fi înstrăinate sau ipotecate, timp de 30 de ani, decît către comună sau către vreun alt sătean. Tot în stăpînirea comunei urmau să treacă pământurile împroprietărilor ce nu puteau plăti regulat despăgubirea clăcii și a celor morți fără moștenitori legitimi.

În privința despăgubirii sau răscumpărării clăcii și a celorlalte sarcini feudale se hotăra ca frunțașii să plătească 133 lei anual, mijlocașii 100,24 lei și pâlmașii 71,20 lei. Excepție de la acest cuantum făceau clăcașii din satele de munte din Moldova, care urmau a achita anual o despăgubire mai redusă: frunțașii 94,10 lei, mijlocașii 73,2 lei și pâlmașii 51,36 lei³. Despăgubirea clăcii era destul de mare, iar dispoziția — cuprinsă în lege — ca ea să fie achitată o dată cu dările fiscale a făcut-o și mai împovărătoare pentru țărani.

Legea rurală stabilea ca proprietarii să primească pentru renunțarea la sarcinile clăcii o mare despăgubire (de fiecare sătean de pe moșie ei urmau să încaseze sume variind între 592 și 1521 lei, în funcție de categoriile acestora) plătitibilă, eșalonat, prin tragerea la sorți a „obligațiunilor rurale“. Inițial comisiile de plasă eliberau proprietarului „titluri provizorii de despăgubire“ în care se menționa numărul clăcașilor din fiecare categorie, ce vor fi împroprietăriți pe moșia acestuia, și suma globală ce urma s-o încaseze. După verificarea titlurilor provizorii de către comitetele județene, moșierii le preschimbau ulterior, prin intermediul unei case centrale de despăgubire, în „obligațiuni rurale“⁴. Pînă la lichidarea tuturor plăților de către casa de despăgubire, moșierii primeau și dobîndă de 10% asupra sumei ce o aveau de încasat.

Moșierii au fost favorizați de lege în dauna țăranilor, deoarece suma despăgubirii pe care trebuia s-o plătească un clăcaș — după cum

¹ Acte și legiuiri, seria I, vol. II p. 893.

² Ibidem, p. 894.

³ Ibidem, p. 897.

⁴ Ibidem, p. 898—900 și p. 934.

au remarcat și economiștii vremii — depășea prețul real al pământului primit. Dacă moșierii ar fi vândut suprafețele de pământ pe care legea de la 1864 le-a acordat clăcașilor, ar fi obținut pe ele un preț mai mic, mai ales că majoritatea locurilor erau proaste sau slab productive în comparație cu restul moșiei.

Aplicarea legii rurale. La 14 august 1864, M. Kogălniceanu, printr-o circulară, ordonă prefectilor de județe să dea legii rurale și proclamăției lui Cuza către clăcași — care preceda textul legii promulgate în aceeași zi — o mare publicitate în toate satele; să fie citite, la prima sărbătoare, de autoritățile comunale, în prezența tuturor țăranilor. Primul ministru opina să nu se facă tedeum-uri oficiale în biserică „pentru această zi frumoasă care emancipează un întreg popor, căci sunt sigur, — declara el — că la cea dintâi citire a acestei legiuri, cîntări de mulțumire“ se vor ridica din inima fiecărui sătean și toți „vor binecuvînta numele aceluia carele astăzi răsplătește zilele de 5 și 24 ianuarie 1859, emancipînd munca și proprietatea“¹.

În adevăr, vestea decretării legii rurale — care aducea reforma agrară — a avut un mare ecou la sate, țăranimea primind-o cu explozii de bucurie. Imediat, din multe comune rurale, au pornit scrisori de mulțumire și recunoștință către guvern și în special către domnitor, sătenii glorificîndu-l pentru că le-a dat pământ și libertate și le-a ridicat de pe umeri apăsătorul jug al clăcii. Țăranii — arătînd că domnitorul a înălțat „un popor impilat de suferință“ — îl numeau pe Cuza „salvatorul și eliberatorul nostru... de sub robia faraonilor“, de sub legea feudală².

M. Kogălniceanu făcînd, în a doua jumătate a lunii august, o călătorie în Oltenia s-a bucurat, peste tot, din partea țăranilor de o primire mai mult decît triumfală³. „Țăranii din Slatina... îi ridicase arcuiri de triumf și cînd se duceau să vadă pe Kogălniceanu, spuneau că merg să vadă pe măriia sa care le-a dat pământ“⁴. Mulțimea țăranilor veniți să-l întîmpine cu flori și urale pe Kogălniceanu l-au determinat pe fostul revoluționar pașoptist Gh. Magheru să scrie la 27 august 1864 că „nici Mihai Bravul nu cred se fi avut mai mare țere monie cînd intra triumfător în Alba Iulia“⁵. La începutul lunii septembrie făcînd și domnitorul o călătorie în nordul Moldovei a fost primit, de asemenea, cu multă căldură, de miile de săteni veniți să-l întîmpine la stațiile de poștă sau la reședința sa de la Ruginoasa⁶.

Țăranii — după cum sublinia și istoricul A. D. Xenopol — „fură cuprinși de o mare bucurie la vestea că li se dăduse pământ“, manifestîndu-și deschis aprobarea pentru legea rurală⁷. Laturile negative ale

¹ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 7; Acte și legiuri, seria I, vol. II, p. 905.

² Biblioteca Academiei R.P.R., Ms., fond. Arhiva Cuza, vol. XII, f. 212—216.

³ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. II, Iași 1903, p. 2—3.

⁴ *Ibidem*, p. 2.

⁵ *Ibidem*, p. 349.

⁶ Vezi T. Rășcanu, *Cuza-Vodă*, în vol. Unirea — 24 Ianuarie 1859, București 1909, p. 52.

⁷ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. I, p. 466; vezi și V. Mihordea, *Frământări țărănești după aplicarea reformei agrare*, în „Studii“, 1/1958, p. 107.

legii n-au fost luate în considerare de țărănime de la început. De aceea în primii ani după reforma agrară nu-s prea numeroase plîngerile țăranilor referitoare la insuficiența pămîntului acordat de lege. Țărănimea își concentra eforturile pentru a ajunge în stăpînirea de fapt a dreptului legal, adică a pogoanelor prevăzute de legea rurală. Prin mii de reclamații și petiții — adresate prefectilor, Ministerului de Interne sau domnitorului — țăărănimea își va arăta nemulțumirea nu în privința legii ca atare, ci a aplicării ei, incorecte, de către moșieri, arendași și administrația județeană. Reclamațiile în privința insuficienței pămîntului acordat se vor înmulți abia în anii următori, o dată cu aplicarea legii „tocmelilor agricole” și mai ales după ce lotul primit la împroprietărire va începe să se pulverizeze, împărțindu-se la moștenitorii fostului clăcaș¹.

Spre deosebire de țărănime, moșierimea, în majoritatea ei, a privit legea rurală cu ostilitate. Moșierii și arendașii s-au împotrivit reformei agrare, au sabotat-o, uneori au căutat s-o eludeze, iar alteori să profite de anumite imprecizuni ale acesteia. În multe locuri, bucurîndu-se de complicitatea autorităților județene, moșierii au izbutit să dea reformei un caracter mai restrîns decît cel prevăzut de lege. Textul legii rurale le-a facilitat de asemenea mașinațiile lor; acest lucru a fost posibil deoarece legiuitorii, pornind de la premiza falsă că ambele părți interesate — moșierii și țăranii — sînt de bună credință, le-au lăsat, oarecum mină liberă — teoretic în egală măsură — să aleagă și să delimiteze „prin bună înțelegere” pămînturile convenite clăcașilor.

Cînd s-a văzut că stăpînii și posesorii de moșii caută să saboteze legea rurală sau s-o folosească în interesul lor îngust, de clasă, s-au luat de către guvern o serie de măsuri, întocmindu-se chiar instrucțiuni speciale privind aplicarea concretă a unor articole din lege. Primul ministru M. Kogălniceanu — care conducea în același timp și Ministerul de Interne — prin circulări permanente, adresate prefectilor, a luat atitudine categorică împotriva abuzurilor și a interpretării tendențioase date de către moșieri legii rurale.

O dată cu trimiterea textului legii rurale în județe, M. Kogălniceanu arăta prefectilor că este necesar ca lucrările legate de reforma agrară să înceapă de urgență pentru ca pînă la sfîrșitul anului „stăpînii de moșii și sătenii să cunoască ce este al unora și ce este al altora”². Primul ministru cerea totodată ca sătenii să fie îndemnați să-și îndeplinească ultimele obligații față de moșieri făcînd arăturile de toamnă, pentru ca agricultura să nu sufere din cauza aplicării legii. Deși claca, dijma și celelalte sarcini feudale erau în vigoare pînă la 23 aprilie 1865, pentru aceste arături de toamnă țăranii urmau a fi retribuiți de către moșieri și arendași, după prețurile curente³. Guvernul a dat și alte dispoziții autorităților județene, cerîndu-le să citească și să explice țăranilor legea rurală.

Cu toate ordinele primite, aparatul administrativ — fiind compus în mare parte din moșieri — nu se arăta dispus și nici nu-și dădea înte-

¹ Cf. Mihordea, *Rascoala grănicerilor de la 1866*, Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 91-92.

² Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 905.

³ Ibidem p. 906.

resul ca dispozițiile guvernului, în privința aplicării legii rurale, să fie executate. Guvernul și chiar domnitorul „personal s-a încredințat că în multe locuri legea este rău înțeleasă și chiar necunoscută“, arăta la 6 septembrie M. Kogălniceanu ; de aceea el le cerea prefectilor să facă o călătorie prin județe, să adune pe „primari și alți săteni la reședințele plășilor“ și să le explice „legea rurală în textul și în spiritul ei“¹. A doua zi, primul ministru, printr-o nouă circulară, atrăgând atenția prefectilor că „unii din subprefecți, cari au moșii în plășile lor, nu esplică și, încă mai puțin, nu aplică legea rurală“, le cere să vegheze și să controleze atitudinea și faptele acestor subprefecți ce se abat de la îndatoririle lor și nu execută, cu energie, ordinele guvernului. M. Kogălniceanu arată prefectilor că ei sînt „personal răspunzători“ de purtarea subalternilor lor și totodată le declară că „în curînd“ va trimite funcționari din Minister să facă o „cercetare scrupuloasă despre chipul cum se aplică legea rurală în țară“².

Nici aceste ordine categorice nu i-a impresionat pe prefecti ; în loc să inspecteze plășile, să explice legea rurală și să vegheze ca lucrările legate de reformă să fie executate cu energie și promptitudine, ei preferă să stea la prefectură și să dea de acolo ordine subalternilor lor. De pildă, Căliman, prefectul de Dolj, ignorînd faptul că i se ceruse să se deplaseze personal în județ, dă dispoziții subprefecților să adune pe primari, consilieri comunali, și locuitori și să le explice legea rurală în „textul și spiritul ei“³. Ca urmare a circularei din 7 septembrie, acest prefect — copiind ideile primului ministru — cere subprefecților să vegheze la aplicarea legii rurale, căci are de gînd să facă „prin amploiați din prefectură exprese cercetări în județ“⁴.

Subprefecții, fiind siguri că amenințarea prefectului referitoare la inspecție nu se va pune în practică, nu s-au grăbit să execute ordinele primite. Abia peste două săptămîni unii dintre ei au început să viziteze comunele rurale din plășile ce le aveau de administrat, spre a explica țăranilor legea rurală. Aceste vizite erau mai mult formale, efectuîndu-se la 5—6 comune pe zi⁵, prin trecerea rapidă a subprefecților de la o primărie la alta.

Lucrurile se desfășurau în toate plășile după un oarecare șablon. Subprefectul, în scurta lui oprire la primărie, în fața membrilor consiliului comunal și a mai multor săteni, le citea sau le lămurea, celor prezenți, anumite aspecte ale legii rurale reliefînd de obicei îndatoririle ce reveneau țăranilor. Sub dictarea subprefectului, primarul sau notarul comunei, scria și semna un scurt proces-verbal, sau act de încredințare, în privința lămuririlor date de organul superior. Subpre-

¹ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 66. Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 386/1864, f. 50

² Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 43.

³ Ibidem, f. 67.

⁴ Ibidem, f. 45.

⁵ La 21 septembrie 1864, subprefectul plășii Jiul de Sus a vizitat 6 comune rurale ; în aceeași zi, colegul său de la plasa Amaradia a vizitat 5 comune. (Ibidem, dos. inv. 206/1864, f. 38—57 și 135—153).

fectul, luînd cu sine procesul-verbal — ca act justificativ — pleca apoi în altă comună unde proceda la fel.

În procesele-verbale din comunele plășii Amaradia se menționează laconic, că venind subprefectul la primărie „și adunîndu-se locuitori li s-au cetit și li s-au deslușit din destul noa lege rurală“, drept care primarul și notarul adevăresc aceasta¹. Actele de încredințare din plasa Jiul de Sus precizează că subprefectul, venind în comună, după ce le-a explicat „textul și spiritul“ legii rurale i-a sfătuit pe săteni să facă arăturile de toamnă pentru „a nu rămîne vreo cauză de dușmăniă, sau prigonire, între clăcași cu proprietaru“². Din cele 22 de procese-verbale, încheiate în plasa Balta, rezultă că subprefectul nu le-a citit locuitorilor legea, ci le-a vorbit de desființarea clăcii și de „foloasele ce au a trage din împroprietărire“; în încheiere se menționează că sătenii „au rămas mulțumiți“ de legea rurală³.

Deși prefectul de Dolj a primit, în lunile august și septembrie numeroase ordine din partea guvernului să se deplaseze în județ și să dea lămuriri țăranilor în privința legii rurale⁴, abia la 26 septembrie el se arată dispus să viziteze reședința plășii Jiul de Sus. În acest sens, anunțînd pe subprefectul respectiv, că va sosi peste două zile în localitate, îi cere să invite la subprefectură pe primari, notari, consilieri „și cite trei locuitori frunțași din fiecare comună... spre a le vorbi în cestia legii rurale“⁵. E de subliniat faptul că, deși toate ordinele lui M. Kogălniceanu precizau ca la aceste adunări să fie invitați cit mai mulți săteni, prefectul dispunea să fie chemați numai cite trei din fiecare comună, iar aceștia să fie din categoria frunțașilor (adică să aibă fiecare cite patru hoi). Spre deosebire de Al. I. Cuza și M. Kogălniceanu — care bucurîndu-se de o mare popularitate, în călătoria întreprinsă în țară, dădeau sfaturi și explicau legea rurală tuturor clăcașilor veniți să-i întîmpine, indiferent de categoria și averea lor — prefectul de Dolj considera că nu-i de demnitatea lui să vorbească în prezența unor țărani săraci!

Ca și în Dolj⁶, în celelalte județe explicarea legii rurale de către autoritățile administrative a avut loc tot formal, sporadic și cu mari întirzieri. Primul ministru insista ca legea rurală să fie citită și explicată în fiecare comună deoarece majoritatea clăcașilor, fiind analfabeteși, nu-și puteau cunoaște singuri drepturile prevăzute de lege, iar moșierii și arendașii profitau de starea de ignoranță a țăranimii. În luna septembrie 1864, guvernul a numit în unele județe și „comisari

¹ Ibidem, dos. inv. 206/1864, f. 145. În dosar sînt 18 documente cu conținut asemănător reprezentînd procesele-verbale din cele 18 comune vizitate de subprefect.

² Ibidem, f. 49. Mai există în dosar 19 documente asemănătoare.

³ Ibidem, f. 99; vezi și f. 82—104.

⁴ Ibidem, dos. inv. 205/1864, f. 43, 67, 90, 114 ș.a.

⁵ Ibidem, f. 173.

⁶ În prezenta lucrare vom ilustra ideile expuse prin mai multe exemplificări din Dolj, deoarece în acest județ, la 1864, era numărul cel mai mare de clăcași. Astăzi, fondul arhivistic al prefecturii locale — existent la Arhivele Statului Craiova — conține, comparativ cu celelalte fonduri similare, cele mai multe documente în privința problemei agrare pentru perioada istoriei moderne.

speciali“ cu misiunea „de a explica prin comunele rurale noua lege rurală“¹. Astfel, Dimitrie Miclescu a fost trimis în Moldova, iar Gh. Magheru în Oltenia.

În ciuda preocupării guvernului, în unele locuri țăranilor li s-a tănuit conținutul legii rurale. De exemplu, la 9 decembrie 1864, clăcașii din comuna Buciumeni se plîng prefectului de Tecuci că nimeni n-a voit a le arăta și a-i lumina și pe ei „de cuprinderea acestii legi“², iar cînd a venit casierul plășii, convenind cu moșierul, i-a respins de la împrumut, deși făcuseră clacă. De altfel într-un sat din județul Suceava pînă în anul 1872 țăranilor nu li s-a spus că au dreptul să fie împrumutați conform legii rurale³.

Paralel cu explicarea prin județe a legii rurale, conform instrucțiunilor guvernului, avea loc și instituirea comisiilor care urmau să procedeze la aplicarea pe teren a menționatei legi.

Conform articolului 24 din legea rurală, trebuia să se aleagă în fiecare plasă cîte o comisie formată dintr-un delegat al proprietarilor, un delegat al consiliilor comunale (adică al clăcașilor) și unul al fiscului. Aceste comisii de plasă se mai numeau și „comisii de constatare“ pentru că prima îndatorire a lor era de a constata numărul clăcașilor ce urmau a fi împrumutați pe fiecare moșie. În afară de aceasta, comisiile de plasă mai aveau misiunea de „a stabili diferitele categorii de clăcași aflați pe fiecare proprietate“ și „de a determina, în urma acestor constatări, cifra despăgubirilor la care are dreptul fiecare proprietar“ după legea rurală⁴. În instrucțiunile date de guvern pentru aceste comisii se preciza că pe tabelele de constatare, în vederea împrumutării, vor fi trecuți clăcașii „după starea în care se aflau“ pe „fiecare proprietate la 14 august 1864“⁵. Cu alte cuvinte, țăranii urmau a fi împrumutați pe categorii — cu patru boi (frunțași), cu doi boi (mijlocași) sau pâlmași (cei care au muncit cu brațele) — în funcție de modul în care prestau claca pe moșie la apariția legii rurale.

Comisiile de plasă nu erau obligate să se călăuzească, în lucrările lor, după situațiile statistice întocmite în iunie 1864 de autoritățile administrative. Sarcina comisiilor era de a merge din sat în sat și de a face constatări proprii de numărul și categoria clăcașilor existenți atît pe

¹ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 386/1864, f. 50; Ibidem dos. 703/1864, f. 322.

² În plîngerea către prefect, clăcașii din Buciumeni arată că autoritățile ca să le demonstreze că n-au drept decît asupra locurilor de casă și grădină au pretins că așa prevede legea „și luînd o carte — scriu țăranii în continuare — ce zicea că-i legea și care acum întii noi am văzut-o, au început a o ceti precum d-lor le vine mai bine a ne citi, încît ascultînd acele ce ne cetea, și cu toată prostia noastră, tot am înțeles că nu era aceasta ce legea ne dă dreptul după cum ni s-au spus de alți clăcași cărora li s-au cetit legea după cum este scrisă. Atunci unul din noi a răspuns că nu este aceasta legea făcută de guvern, căci guvernul este bun și ne-a dat drept să avem pămîntul pentru care muncim“; clăcașul care a protestat a fost „pus la butuc“... „încît noi, tremurînd... am tăcut mai ales cînd și primarul și notarul erau în contra noastră și ne răstălmăce legea după vroița și plăcerea proprietarului nostru“ (Ibidem, f. 664—665).

³ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. com., dos. 4115/1872, f. 181.

⁴ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 925.

⁵ Ibidem, p. 926.

moșiile particulare cît și pe proprietățile statului. După aceste constatări comisiile urmau să întocmească tabele cu numele, categoria, pămîntul ce avea de primit și despăgubirea anuală ce trebuia s-o plătească fiecare clăcaș. La sfîrșitul operațiunilor, pentru fiecare moșie, comisiile de plasă trebuiau să expună într-un proces-verbal sinteza constatărilor făcute și să elibereze proprietarilor „titluri provizorii de despăgubire” în raport cu numărul și categoria clăcașilor ce urmau a fi împroprietăriți¹.

Pe măsură ce comisiile de plasă își îndeplineau lucrările într-un sat, o „comisie ad hoc” formată, în fiecare comună rurală, dintr-un reprezentant al moșierului și unul al autorității comunale urma să facă „prin bună înțelegere” alegerea, comasarea și delimitarea locurilor care se cuveneau după articolul 1 din lege, a fi date clăcașilor.

La sfîrșitul acestei operațiuni, inginerul topograf al statului — desemnat cîte unul în fiecare județ — după măsurarea sau verificarea măsurărilor efectuate anterior, trebuia să înceapă „ridicarea în plan a liniilor despărțitoare a locurilor locuitoarești de acele ale proprietarilor și liniile de hotare ale vetrei satelor după semnele făcute de comisia ad hoc”². Articolele XV și XVII din lege prevedeau, de altfel, ca inginerii topografi să „dirijeze și să activeze” hotărnicirea și pietruirea vetrei satelor, a islazurilor, fînețelor și a locurilor de arătură „rămase în proprietatea sătenilor”³.

Instrucțiunile guvernului precizau ca, pe parcursul lucrărilor comisiilor ad-hoc, dacă se iveau divergențe între părțile interesate, „în privința întinderii pămînturilor”, prefectul județului trebuia să trimită la fața locului pe inginerul topograf care, printr-o cercetare minuțioasă, urma să hotărască și să răspundă personal de exactitatea măsurărilor⁴. Dacă divergențele între membrii comisiei nu puteau fi aplanate, sau dacă nemulțumirile proveneau din alte cauze — calitatea pămîntului, strămutarea forțată, trecerea clăcașilor dintr-o categorie în alta etc. — partea care se considera nedreptățită (sătenii sau moșierii) aveau dreptul să facă contestație la Comitetul permanent județean. Se proceda atunci: la tragerea la sorți a unui superarbitru dintre membrii Comitetului permanent, care, mergînd în comuna respectivă și cercetînd lucrurile, urma să decidă. Contra deciziilor superarbitrului se putea face apel, în termen de 2 luni, la Consiliul de Stat.

Deși instrucțiuni erau multe și variate, iar guvernul, cînd constata anumite nelămuriri sau incorectitudini, dădea mereu noi dispoziții prefectilor cuprinzînd precizările necesare, aplicarea legii rurale a întîmpinat, în toate județele, mari dificultăți.

La 1 septembrie 1864, M. Kogălniceanu, printr-o circulară, atrăgînd atenția prefectilor că instituirea comisiilor de plasă e „foarte urgentă”, le ordona să convoace, la subprefecturi, pe deoparte pe proprietarii de

¹ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 930—934.

² Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 29/1864, f. 393 și 400.

³ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 895.

⁴ Ibidem, p. 912, 913.

moșii, iar pe de alta pe primarii comunelor rurale „pentru a-și alege delegații ceruți de lege”⁴. Prefecții, la rîndul lor, au dat dispoziții sub-prefecților să convoace la reședința plășilor pe moșieri și pe primari sau pe unii membri ai consiliilor comunale spre a-și desemna delegați în comisia de constatare.

La prima convocare a subprefecților — care a avut loc, între 10 și 25 septembrie, în majoritatea plășilor din țară — primarii, iar pe alocuri și consilierii comunali, s-au adunat la reședința plășilor alegîndu-și delegații lor în comisia de constatare. În județul Dolj în toate cele șapte plăși alegerea a avut loc la 10 septembrie². În fiecare plasă cei adunați și-au desemnat, drept delegat, cîte un primar pe care îl considerau mai activ în apărare drepturilor clăcașilor³.

În județul Tecuci reprezentanții consiliilor comunale rurale din plasa Bîrladului, alegîndu-l la 19 septembrie pe N. Hilohi, consemnează în procesul-verbal că au toată încrederea că acest delegat „va face o dreaptă lucrare”⁴. La unele plăși — Nicorești de pildă — delegatul ales era consilier comunal⁵. La plasa Zăbrăuți din județul Putna, țărani, știindu-l pe Ioan Roată — fostul deputat clăcaș în Divanul ad hoc al Moldovei — ca luptător neînfricat împotriva boierescului și-au îndreptat privirile asupra acestuia. Deși nu era primar sau membru al vreunui consiliu comunal, Ioan Roată — considerat de ceilalți clăcași drept cel mai competent reprezentant al lor, care să le apere interesele cu prilejul aplicării legii rurale — a fost ales delegat în comisia plășii Zăbrăuți⁶. Și în adevăr, documentele atestă că vașnicul luptător putnean a apărut cu cinste și a reușit să impună în cadrul comisiei de plasă, pentru majoritatea satelor, respectarea drepturilor acordate clăcașilor de legea rurală⁷.

Pe alocuri însă, cu concursul administrației județene, au fost desemnate, în comisiile de plasă, — ca delegați ai sătenilor — și persoane care nu făceau parte din rîndurile clăcașilor. Astfel, în unele plăși din județul Buzău au fost aleși moșneni ca reprezentanți ai clăcașilor în comisia de constatare⁸, la Zeletin în Județul Tecuci a fost desemnat sub-prefectul⁹, iar la plasa Ștefănești din județul Botoșani, ca delegat

¹ Colecție de toate instrucțiunile și deslegările ce s-au dat în aplicația noii legi rurale. Ediție oficială, Imprimeria Statului, București, 1864, p. 7.

² Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 2, 4, 6, 17, 12 24 (vezi procesele-verbale de alegere).

³ Aceștia erau: Gh. Alexandrescu, Stan Opreș, Nenciu Stamboliu, Marin Grigorian, Alexandru Iliescu, Matei Ionaș și Gh. Dobrin — cîte unul de fiecare plasă (Ibidem, dos. inv. 205/1864, f. 187).

⁴ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703/1864, f. 319.

⁵ Ibidem, dos. 386/1864, f. 121.

⁶ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. rural-comunală, dos. 2200/1864, f. 4.

⁷ Ibidem, Min. Agriculturii, Reforma agrară din 1864, mapa 1847 bis, dosarul plășii Zăbrăuți; vezi în acest sens și N. A d a n i l o a i e, *Ioan Roată și reforma agrară*, în vol. omagial închinat acad. P. Constantinescu-Iași, Ed. Academiei R.P.R. (sub tipar).

⁸ Pentru amănunte în legătură cu aplicarea legii rurale în județul Buzău vezi dosarele fiecărei plăși la Arh. St. Buc., Min. Agriculturii, Reforma agrară din 1864, mapa 378 bis.

⁹ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 386/1864, f. 121.

„din partea locuitorilor clăcași“, a fost chiar un moșier¹. Se înțelege că acești delegați, care nu aveau nimic comun cu suferințele clăcașilor, vor apăra în cadrul comisiilor interesele moșierilor.

Cu ocazia alegerii comisiilor de plasă au început să iasă la iveală scăderile legii rurale și lipsa de prevedere a autorilor ei. De acest lucru au profitat moșierii pentru a sabota, organizat sau tacit, reforma agrară.

În timp ce sătenii dădeau curs dispozițiilor guvernului alegându-și reprezentanți, moșierii, în mare parte, refuzau să se prezinte la reședința plășilor pentru desemnarea delegaților lor și, în consecință, activitatea comisiilor de plasă a fost paralizată de la început — fapt ce a dus la întârzierea tuturor operațiunilor legate de reformă. Legea nu prevedea nici sancțiuni în caz de neprezentare a moșierilor, nici o altă procedură pentru instituirea comisiilor. Probabil, pentru a preveni o eventuală împotrivire a moșierilor, M. Kogălniceanu, în proiectul său de lege rurală, din martie 1864, preconizase ca aceste comisii de plasă să fie formate numai din doi delegați: unul al clăcașilor și altul al fiscului. În timpul discuțiilor din Adunare, deputații conservatori au cerut, în contra proiectul lor, să fie și un delegat al proprietarilor, iar în august, cînd legea rurală se definitiva, reprezentanții moșierimii din Consiliul de Stat au introdus acest deziderat, tocmai pentru a-și crea noi posibilități de torpilare a reformei agrare.

În județele Mehedinți și Gorj, fostul deputat conservator Gr. Busuioceanu a încercat să organizeze chiar o campanie de împotrivire fățișă la aplicarea legii rurale. Astfel, el s-a dus la plasa Motrului de Jos și i-a îndemnat pe ceilalți proprietari să nu-și aleagă delegat în comisia pentru constatarea clăcașilor. La 16 septembrie, subprefectul plășii Motrului de Jos raportează prefectului că „proprietarii din acea despărțire se opun a îndeplini condițiile art. 24 din legea rurală“ și că „au protestat prin înscris chiar, că dinșii, neluînd partea nici direct nici prin delegați la acea lege, nu pot să contribuiască la punerea ei în lucrare“². În acțiunea de împotrivire, proprietarii au atras și pe unii primari — devotați lor — care de asemenea au refuzat să execute legea. Peste cîteva zile, M. Kogălniceanu, fiind înștiințat că Gr. Busuioceanu a inițiat o împotrivire colectivă, ordonă prefectilor de Gorj și Mehedinți să-l aresteze și să-l înainteze procurorului, iar pe primari să-i destituie din funcțiile lor³.

În județul Dolj, la plasa Ocolu, toți proprietarii au fost convocați pentru ziua de 12 septembrie să-și aleagă delegatul lor în comisia de constatare. Alegerea — raportează subprefectul — nu s-a putut însă efectua „din cauza absenței a celei mai mari părți dintre numiții proprietari“⁴. La o a doua convocare, s-a ales ca delegat al proprietarilor I. P. Apostol; acesta, după ce a făcut — împreună cu ceilalți doi membri — constatarea clăcașilor la o singură comună, a declarat că nu mai lucrează în comisie dacă nu va plăti cu cîte un sfanț de fiecare clăcaș⁵. La plasa

¹ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dos. 382/1864, f. 199.

² Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Adm., dos. 153/1864, f. 3; Ibidem, f. 2.

³ Ibidem, f. 4—8.

⁴ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 206/1864, f. 23.

⁵ Ibidem, f. 311 și f. 251—252.

Jiul de Sus a fost ales un delegat de la început, dar el demisionînd, subprefectul i-a convocat pe proprietari, la 5 decembrie, să-și aleagă un altul și n-a venit la reședința subprefecturii nici un moșier pentru această alegere¹.

La două plăși din județul Prahova — Cîmpu și Tîrgșor — delegații moșierilor din comisiile de constatare, de asemenea, au demisionat la scurt timp după alegere; în felul acesta toate lucrările privind aplicarea legii rurale au suferit o mare întîrziere².

În județul Putna — după cum reiese din raportul prefectului către Ministerul de Interne, din 7 octombrie 1864 — la plasa Bîliești nu s-a ales delegat din partea moșierilor în comisia de constatare nici pînă la acea dată deoarece — precizează prefectul — „după chemările ce s-au făcut d-lor proprietari de subprefectura respectivă nu s-au convocat de a-și alege delegatul din parte-le“³.

În județul Tecuci, subprefectul plășii Nicorești raportează prefectului că la 20 septembrie fiind termenul de alegere a delegatului moșierilor pentru comisia de plasă și „stînd în adăstari la cancelaria subprefecturii pînă la orele 4 după amiază și ni ivîndu-și nici unul din proprietari afară de domnul Iancu Șendrea, cari fiind singur nici au putut numi pe delegat“⁴. Un arendaș din plasă nici n-a vrut să primească adresa de convocare. Tot în ziua de 20 septembrie, fiind fixată alegerea în plasa Berheciu, din 37 de proprietari s-au prezentat numai 7 la reședința subprefecturii, alegîndu-și totuși un delegat⁵. La plasa Bîrlad s-au adunat de asemenea foarte puțini moșieri la convocare și de aceea n-au ales pe nimeni în comisie⁶. La o nouă alegere a fost desemnat un delegat care a demisionat însă peste puțin timp. Pentru ca comisia de plasă să-și poată îndeplini totuși atribuțiunile, subprefectul i-a convocat pe proprietari pentru ziua de 20 ianuarie 1865, dar, „nu s-au înfățișat nici unul“ — încheie subprefectul raportul către prefect, cerînd deslegare pentru un alt termen⁷.

Delegații aleși nu-și dădeau osteneala cerută de seriozitatea lucrărilor comisiei de plasă. Astfel, la 1 noiembrie 1864, casierul plășii Zeletin raportează prefectului că comisia de constatare n-a putut începe lucrările deoarece a luat parte numai el împreună cu delegatul clăcașilor, delegatul proprietarilor n-a venit deși a fost anunțat și așteptat toată ziua⁸. Delegatul moșierilor din plasa Berheciu a cerut subprefectului să amîne lucrările comisiei de constatare a clăcașilor pînă după 15 decembrie, întrucît este ocupat, iar în caz contrar să-l considere demisionat⁹.

¹ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 206/1864, f. 336.

² Arh. St. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2199/1864, f. 6 și 8

³ Ibidem. dos. 2200/1864, f. 4.

⁴ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 386/1864, f. 136. Iancu Șendrea a răspuns la convocare deoarece era și primar al Tîrgului Nicorești (Ibidem, dos. 703/1864 f. 252).

⁵ Ibidem, dos. 703/1864, f. 201—203.

⁶ Ibidem, f. 319.

⁷ Ibidem, f. 790.

⁸ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703/1864, f. 508.

⁹ Ibidem, f. 553.

Cînd prefectul județului Tecuci a observat că nu se pot forma comisiile plășilor datorită refuzului moșierilor de a se prezenta la subprefectură pentru a-și alege delegați și că, în felul acesta, aplicarea legii agrare e paralizată, a cerut îndrumări speciale de la Ministerul de Interne. M. Kogălniceanu, în răspunsul său, precizează că alegerea delegatului se poate face de orice număr de proprietari ce se vor aduna la subprefecturi „și cînd nu ar veni nici unul lucrarea rămîne a se săvîrși după ce se va termina la celelalte plăși, numai de către delegații comunelor și ai fiscului“, rămînînd proprietarilor dreptul de recurs în caz de nemulțumire¹. Această soluție, deși menită să contracareze opoziția moșierilor, ducea totuși la amînarea împroprietăririi clăcașilor întrucît, conform legii, termenul de încheiere a lucrărilor de către comisiile de plasă era de opt luni, iar abia după aceea putea să înceapă și constatările la plășile care nu aveau comisii legal instituite.

Tot în luna septembrie, conform instrucțiunilor Ministerului de Interne², au început să se constituie — în comunele rurale — și comisiile ad hoc (care se mai numeau comisii de delimitare, sau de comasare). De data aceasta, M. Kogălniceanu, pentru a preîntîmpina opoziția moșierilor a dat de la început dispozițiuni categorice. Astfel, la 5 septembrie 1864, el ordonă prefectilor de județe să ia măsuri ca moșierii să-și trimită delegați pentru delimitarea pămînturilor cuvenite clăcașilor, iar dacă în termen de 15 zile aceștia nu se vor prezenta la prefectură, delimitarea și măsurătoarea „se vor face de autoritatea locală în prezența a cîțiva dintre proprietarii vecini, sau a trei consiliuri comunale cele mai apropiate“; proprietarii absenți vor avea dreptul să conteste lucrarea³. Peste cîteva zile, printr-o nouă circulară, se preciza că nu-i necesar ca delegații proprietarilor și ai autorităților comunale să se prezinte personal la prefectură, ci „este trebuință numai ca numele lor să fie notificate administrațiunii“⁴. Totodată Ministerul de Interne anunță pe prefecti că „spre înlesnirea proprietarilor, termenul numirii delegaților este prelungit pînă la 1 octombrie“⁵.

În majoritatea comunelor rurale, clăcașii și-au ales delegați pentru comisiile ad hoc încă din luna septembrie. În multe comune din județele Prahova, Dîmbovița, Dolj, R. Sărat, Brăila, Buzău ș.a. sătenii i-au imputernicit pe primari să-i reprezinte în aceste comisii. Prin alte locuri au fost desemnați unii clăcași ce se pricepeau la măsurarea pămînturilor. De pildă țărani din Gurbănești, județul Tecuci, adunîndu-se la primăria comunală, scriu în procesul-verbal că l-au ales ca delegat spre „a lua parte la lucrările rurale“ pe G. Brînză „ce s-au socotit cu buni purtări și cunoștință întru asemenea“⁶.

¹ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703/1864 f. 322.

² Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 906—908.

³ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 62; vezi și Colecție de toate instrucțiunile și deslegările ce s-au dat în aplicarea noii legi rurale, p. 11.

⁴ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 910.

⁵ Ibidem.

⁶ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703/1864, f. 274.

Unii moșieri și-au numit delegați care să-i reprezinte în comisiile ad hoc, alții, considerînd că împuterniciții nu le-ar apăra cu suficientă convingere interesele, s-au propus pe ei înșiși. Așa s-au petrecut lucrurile la Torcești în județul Tecuci. La 20 septembrie, Panait Balș scrie prefectului de Tecuci următoarele: spre a îndeplini cererea subprefectului „a numi un delegat din partea mea pentru moșiile Torcești... m-am ales eu singur spre a fi față la măsurîște”¹.

Mulți proprietari însă — cu toată amenințarea din partea guvernului că, în caz de neprezentarea delegatului împuternicit, moșia tot se va împărți în lipsă — au persistat în refuzul lor de a conlucra cu autoritățile la aplicarea legii rurale, întirziind astfel măsurarea și delimitarea locurilor cuvenite clăcașilor. De exemplu, într-un raport referitor la comisia ad hoc din comuna Motoci, județul Dolj, se arată că s-a ales delegat numai din partea autorității comunale, deoarece proprietarii „nici într-un chip n-au venit în fața locului”². La fel s-a întîmplat și la comunele Ișalnița, Cioroiășu, Troaca, Coșoveni³. În octombrie 1864, subprefectul plășii Balta raportează prefectului de Dolj că patru proprietari nu s-au prezentat să ia parte la lucrările comisiei și nici nu și-au pus vreun delegat care să-i reprezinte la delimitarea pămînturilor⁴.

Arendașul moșiei Borcea, proprietatea lui M. Sturdza, din județul Tecuci, a refuzat să primească și adresele prin care era invitat să conlucreze la măsurătoarea și delimitarea locurilor⁵. Suprefectul plășii Zeletin reclamă prefectului de Tecuci că nu se poate trece la împărțirea pămînturilor, la clăcași, deoarece 6 moșieri lipsesc de la proprietățile lor, nu se știe unde sînt și nici n-au împuternicit pe nimeni să-i reprezinte la măsurătoare⁶. Același subprefect raporta mai tîrziu prefectului că delimitarea și împărțirea locurilor la țărani s-a făcut la o singură moșie din cauză că, la celelalte, delegații proprietăților n-au vrut să se prezinte ori cîte invitații „li s-au făcut”⁷.

De altfel, la 15 decembrie 1864, P. Donici, directorul general al Direcției generale a agriculturii și lucrărilor publice din Ministerul de Interne, arăta că din cauza neformării comisiilor ad hoc „la cele mai multe județe” nu s-au putut începe lucrările inginerilor de ridicare a planurilor topografice⁸.

La multe moșii din județul Brăila, proprietarii refuzînd să-și desemneze reprezentanți în comisia de delimitare sau să conlucreze cu autoritatea comună, operațiunile de alegere și măsurare a pămînturilor cuvenite clăcașilor s-au făcut de cîte trei consilii comunale din apropiere, întrucît și proprietarii vecini lipseau sau evitau să asiste. Așa s-a procedat pe moșiile: Comănești, Sordila-Greceni, Bagdatu

¹ Arh. St. Tecuci fond. Prefectura Tecuci dos. 386/1864, f. 103.

² Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 30/1864, f. 149.

³ Ibidem, f. 144, 148, 176, 287, 290.

⁴ Ibidem, dos. inv. 206/1864, f. 158.

⁵ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703/1864, f. 269.

⁶ Ibidem, f. 440.

⁷ Ibidem, f. 774.

⁸ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 206/1864, f. 354.

Nou, Ianca, Chichinețu, Jugureanu, Scărlățești¹ etc. Inginerul județului, părtinind pe moșieri, refuza să facă ridicarea planurilor la aceste moșii motivînd: „subsemnatul neputînd proceda în această lucrare de vreme ce împărțirea s-a făcut în lipsa proprietarului“². Delimitări ale pămînturilor, în absența proprietarilor, de către trei consilii comunale apropiate, s-au făcut și în județul Putna³.

E de remarcat faptul că dacă lucrările comisiilor de plasă și ale comisiilor ad hoc — deși multe instituite cu mare întîrziere — într-un ritm mai mult sau mai puțin lent, se desfășurau totuși la sfîrșitul anului 1864, în majoritatea județelor din țară, nu același lucru se poate spune despre operațiunile tehnice care trebuiau efectuate de inginerii topografi. Lucrările ingineresti au fost mult îngreunate și de lipsa de personal calificat. Statul dispunea, la 1864, de un număr foarte mic de ingineri topografi; parte din ei erau polonezi, fugiți din țara lor după reprimarea răscoalei⁴.

Proiectul lui M. Kogălniceanu de lege rurală preconiza să fie rînduiți de stat cîte doi ingineri la fiecare județ⁵. Legea definitivată în august, fără să precizeze, menționa că „se vor numi“ pentru fiecare județ „ingineri topografi îndestulători“⁶. Chiar în ziua promulgării legii rurale, M. Kogălniceanu cerea rapoarte de la prefecți în privința numărului inginerilor existenți în județ și a condițiilor în care aceștia ar accepta să facă lucrările tehnice legate de împroprietărire. Din răspunsurile prefecților se constată că cei mai mulți ingineri erau la Craiova⁷, iar în multe județe nu exista nici un inginer. Văzînd lipsa de ingineri, Ministerul de interne hotărâște să fie „rînduiți“ numai cîte „unul și numai provizoriu în fiecare județ“⁸. Totodată, spre a suplini lipsa inginerilor, guvernul detașează provizoriu, pentru aceste lucrări, ofițeri activi care aveau cunoștințe de topografie. Acestora li se spunea ingineri delimitatori și inițial se stabilise ca ei să facă numai măsurătorile și hotărnicile locurilor convenite clăcașilor de pe domeniile statului, iar lucrările lor să fie verificate de inginerul județului (numit de guvern); ulterior — pentru a nu se mai întîrzia împărțirea pămînturilor — mulți dintre ei au fost însărcinați să efectueze toate lucrările tehnice și pe moșiile particulare.

Dintre inginerii recomandați de prefectul de Dolj, Ministerul de Interne a numit pe unul pentru acel județ, iar pe alții pentru județele: Teleorman, Mehedinți și Romanați⁹. Spre sfîrșitul lunii octombrie 1864, Ministerul cere prefectului de Dolj să propue dintre inginerii

¹ Arh. St. Braila, fond Prefectura Brăila, dos. 2436/1864, f. 6, 33, 35, 47—48, 150—160.

² Ibidem, f. 35.

³ Arh. St. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 13/1864, f. 192.

⁴ R a d u R o s e t t i, *Pentru ce s-au răscolat țărani*, p. 412.

⁵ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 736.

⁶ Ibidem, p. 895.

⁷ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 72—73.

⁸ Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 912.

⁹ Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 96, 163, 167 și 334.

locali pe unul pentru județul Brăila și pe altul pentru Gorj, deoarece în acele județe „lucrările suferă“¹. Prefectul răspunde că „nici unul“ dintre inginerii „mai capabili“ nu acceptă să meargă la Brăila sau la Gorj². De altfel și dintre ceilalți ingineri, care acceptaseră să facă (contra cost, bineînțeles) lucrările tehnice legate de aplicarea legii rurale, unii s-au prezentat foarte târziu în județele unde au fost trimiși. Inginerul numit la Romanța a plecat în acel județ în luna noiembrie și numai după ce Ministerul l-a amenințat cu destituirea³; iar inginerul de la Mehedinți — arată P. Donici la 3 decembrie — „este o lună de cînd n-a dat pe la post“⁴.

La 18 noiembrie 1864, prefectul de Tecuci, subliniind că pînă la acea dată nu s-a prezentat inginerul topograf, întreabă Ministerul dacă poate apela „spre aplicarea legii rurale“ la inginerul delimitator de la moșiile statului sau la cei din județele vecine⁵. Cu încuviințarea Ministerului — la cererea proprietarilor — inginerul din Covurlui a făcut cîteva măsurători și în județul Tecuci⁶. La 15 decembrie abia, căpitanul G. Boteanu, numit inginer topograf al județului Tecuci, a plecat din București să-și ia postul în primire⁷.

În decembrie, Ministerul de Interne, prin cîteva ordine circulare — arătînd că în unele județe inginerii topografi au lucrat foarte puțin, iar în altele nici n-au început măcar operațiunile de măsurare și ridicare a planurilor — dă dispoziții prefectilor să activeze lucrările tehnice și să raporteze periodic desfășurarea acestora⁸. Este adevărat că pe alocuri operațiunile de ridicare a planurilor și de împărțire a pământurilor la clăcași erau mereu amîinate de întîrzierea lucrărilor comisiilor de plasă și a comisiilor ad hoc, ori de împotrivirea moșierilor, dar unii ingineri, ca cel din județul Putna și în special cel din Brăila, refuzînd sistematic să contribuie la efectuarea delimitărilor sau la aplanarea neînțelegerilor dintre părți, tergiversau ei înșiși aplicarea legii rurale.

După cum am subliniat, din cauza opoziției moșierilor unele comisii de plasă nu s-au putut institui la timp, iar altele, deși formate, și-au început cu mare întîrziere lucrările. În această situație, multe comisii ad hoc, sau consilii comunale, fără a mai aștepta rezultatul constatărilor, au început delimitarea și măsurarea locurilor cuvenite sătenilor. Așa s-au petrecut lucrurile și în județul Brăila, unde comisiile de plasă nu și-au început activitatea pînă în ianuarie 1865. Printr-o serie de adrese, prefectul de Brăila înștiințîndu-l pe inginerul județului că, în anumite sate, comisiile ad hoc au terminat „măsurătoare și delimitarea locurilor“, îl invită să treacă și el la ridicarea planurilor; inginerul primind adresele punea pe

¹ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 310 și 332.

² Ibidem, f. 311 și 333.

³ Ibidem, f. 342—343.

⁴ Ibidem, dos. inv. 206/1864, f. 268.

⁵ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 703/1864, f. 594.

⁶ Ibidem, f. 647.

⁷ Ibidem, f. 700; vezi și f. 652.

⁸ Arh. St. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2436/1864, f. 1 și 11; Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 206/1864, f. 354.

ele rezoluții ca : „la dosar, pînă ce și comisiunea de plasă-și va începe lucrările sale și va trece și prin astă comună ca să constate numărul și categoria locuitorilor, fără de care nu se poate proceda la verificare“, sau : „la dosar“ pînă se vor aplana și neînțelegerile între țărani și proprietar, sau : „la dosar“ de vreme ce nici „d. proprietar n-a luat parte la împărțire“¹. Procedînd astfel, respectivul inginer a întîrziat în mod voit împroprietărirea în județul Brăila.

Întîmpinînd obstacole — sau fiind mereu tergiversate de cei care erau însărcinați să le execute — lucrările de aplicare a legii rurale nu s-au putut încheia la termenul stabilit inițial — 23 aprilie 1865. M. Kogălniceanu — prevăzînd întîrzierea și constatînd abuzuri — a luat numeroase măsuri pentru a facilita și a urgenta lucrările legate de reforma agrară pentru ca toți țărani să poată intra, cît mai de vreme, în stăpînirea pămîntului acordat de lege. În afară de circularele și instrucțiunile menționate, primul ministru a dat dispoziții, încă din septembrie 1864, ca acolo unde delimitarea și măsurarea pămîntului din „felurite cauze“ ar întîrzia, să li se permită clăcașilor „a-și ara pentru semănăturile de toamnă locurile ce le-au avut în stăpînire în anul trecut,... în întinderea hotărîtă de lege“²; tot el — cu asentimentul domnitorului — a luat o serie de măsuri împotriva proprietarilor care, interpretînd arbitrar legea rurală, încercau să excludă de la împroprietărire mai multe categorii de săteni. Astfel, M. Kogălniceanu a dat instrucțiuni să fie împroprietăriți: pădurarii și feciorii boierești (care fuseseră luați „în asemenea slujbe dintre clăcași“), însurăței cărora proprietarii au refuzat să le dea pămînt în anii trecuți, nevolnicii, văduvele, lingurarii și ursarii, dacă au prestat clacă sau au avut pămînt în folosință (în caz contrar, să li se dea totuși locuri de casă și grădină); deasemeni, clăcașilor ce au făcut „jumătate de boieresc“ și au posedat jumătate din pogoanele legiuite să li se dea pămîntul deplin la împroprietărire³.

Din multe instrucțiuni și depeșe telegrafice (unele confidențiale), date prefectilor în toamna anului 1864, se observă cu claritate: simpatia pe care o avea M. Kogălniceanu față de țărani, iluziile ce și le făcea în legătură cu reforma agrară, dar și limitele sale de clasă. În septembrie 1864, M. Kogălniceanu, prin depeșe telegrafice, cerea prefectilor să sfătuiască pe mosieri ca în timpul alegerilor delegaților pentru comisii, să se abțină de la manifestări contrare spre „a nu da exemplu desordinei, de care ar putea apoi profita țărani“⁴; el cerea apoi ca prefectii să invite „pe toți proprietarii ca să se grăbească... a alege și a otări pămînturile cuvenite clăcașilor, prin bună învoială cu comunele, căci întîrziînd își pregătesc supărări, fiindcă clăcașii mai tîrziu vor ridica mai mari pretențiuni în privința calității și a situațiunii locurilor“⁵. Totodată, primul ministru arăta că alegerea, delimitarea și măsurătoa-

¹ Arh. St. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2436/1864, f. 38, 4, 6, 8, 9, 13, 30, 33, 34, 36 ș.a.

² Acte și legiuiri, seria I, vol. II, p. 908.

³ Ibidem, p. 918—920 și 924—925.

⁴ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 115.

⁵ Ibidem, f. 117.

rea pământurilor ce revin sătenilor fiind lăsate la „inițiativa proprietarului și autorităților comunale“ se întâmpină și greutăți „câci unii din proprietarii mari ar vrea se impună locuitorilor a primi pământurile ce d-lor le destină“; de aceea el cere ca prefectii să vegheze la aplicarea strictă a legii pentru ca clăcașii să intre în stăpânirea pământurilor ce le-au avut în folosință, nu mai rele sau mai bune, iar în caz de comasare să li se de locuri de aceeași calitate¹.

Intr-o circulară, din 20 octombrie, primul ministru ținea să releve spiritul de ordine în care se aplică legea rurală; printre altele el scria: „o asemenea mare reformă socială, aiure a adus după sine comoțiuni din cele mai violente, atacuri și împotriviri sîngeroase, în România se aplică în cea mai mare liniște, rivalizînd și proprietarii și clăcașii, ca prin bună înțelegere să pue în lucrare cu o oră mai înainte o legiuire care — un de aproape viitor o va dovedi — va produce rezultatele cele mai binefăcătoare și pentru țeară și pentru proprietarii de moșii și pentru populațiunile rurale“. În continuare, M. Kogălniceanu conchidea: „să ne bucurăm de rîvna și încrederea cu care bunii noștri săteni s-au grăbit a asculta și a pune în lucrare părinteștile sfaturi“ ale domnitorului, de a trăi în pace cu „foștii lor stăpîni“, prin aceasta dovedindu-se că sînt demni de „ori ce libertate“². Nu vor trece decît două săptămîni și M. Kogălniceanu, ovservînd că opoziția moșierimii și a unor autorități județene față de reforma agrară se intensifică, își va schimba impresia despre aplicarea „liniștită“ a legii rurale sau despre „bunăvoința“ proprietarilor. La 4 noiembrie, printr-o telegramă, el atrage atenția prefectilor că „în unele plăși se merge încet, ba chiar nicidecum la aplicarea legii rurale“ și chiar „unii din subprefecți fac... propagande în contra acestei legi“. Arătînd că țaranii au dat domnitorului „cele mai noi dovezi despre devotamentul lor“, M. Kogălniceanu sublinia că tolerarea propagandei potrivnice reformei agrare ar însemna o rea răsplată pentru săteni, ar „aduce îndoiala în inimile lor“. În încheierea telegramei li se cerea prefectilor să stăruie „din toate puterile“ pentru aplicarea urgentă a legii rurale³.

Rolul pozitiv al lui M. Kogălniceanu și a colaboratorilor săi aporpiți în acțiunea de curmare a samavolniciilor și de aplicare corectă a legii rurale poate fi urmărit aproape zi de zi, din august 1864 pînă la sfîrșitul lunii ianuarie 1865, cînd a fost nevoit să se retragă de la guvern. M. Kogălniceanu, deși avea limitele lui de clasă, a luptat din răsputeri pentru împrorietărirea țaranilor și a oprit temporar unele abuzuri moșierești; el n-a putut impune însă aplicarea corectă și completă a legii rurale.

Succesorii lui M. Kogălniceanu la guvern — C. Bozianu și apoi, din iunie 1865, N. Crețulescu — au dat și ei diverse instrucțiuni organelor în

¹ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 149.

² Ibidem, dos. inv. 206/1864, f. 193. Accastă circulară a fost publicată și în Monitorul Oficial nr. 234 din 1864.

³ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 206/1864, f. 194.

subordine, în privința reformei agrare¹. Lipsindu-le însă autoritatea, înflăcărea și mai ales dorința predecesorului lor de a aplica corect și urgent legea rurală, au făcut concesii moșierimii nedreptățind pe țărani. Pe această linie, noul prim ministru a anulat și ordinele date de M. Kogălniceanu referitoare la autorizarea consiliilor comunale de a delimita și măsura pământurile moșierilor potrivit sau absenți². Procedind astfel, guvernul a oferit claselor dominante noi posibilități de a tergiversa lucrările legate de reforma agrară. De aceea, în aprilie 1865, când aplicarea legii rurale trebuia să fie încheiată, aproape 50% dintre clăcași nu intrase încă în stăpînirea pămînturilor lor. De pildă în județul Brăila, din cele 70 de moșii existente, comisiile plășilor făcuseră constatarea clăcașilor la 42 de moșii, comisiile ad hoc terminaseră lucrările la 32, iar inginerul hotărnicise și ridicase planurile numai la 5 moșii³. În județul Tecuci, din 107 moșii comisiile de plăși mai aveau de făcut lucrările la 7 proprietăți, comisiile de delimitare la 58, iar pămînturile se împărțiseră sătenilor numai pe 54 de moșii⁴. În județele Dîmbovița și Prahova delimitările se făcuseră numai la jumătate dintre moșii, iar în Putna lucrările ingineresti se efectuaseră numai la 6 proprietăți la data cînd aplicarea legii rurale trebuie încheiată⁵.

Tergiversarea lucrărilor de improprietărare din partea celor însărcinați să le execute, abuzurile moșierilor și ale administrației — cauzatoare a mii de contestații și procese îndelungate — toate acestea au făcut ca aplicarea legii rurale din 1864 să nu fie terminată nici în următorii 10 ani.

E de menționat faptul că, dacă în primele luni de la promulgarea legii rurale unii moșieri s-au împotrivit categoric reformei agrare — declarînd că preferă să li „se taie“ capul „în patru decît moșia în două“ (T. Apostol din Brăila)⁶, sau că „nici o lege“ nu-i poate obliga să dea pămînt clăcașilor (Costache Sturza din Bacău)⁷, mai tirziu, cînd au înțeles că pot să profite de scăderile legii și de corupția funcționarilor, s-au dovedit mai docili în conlucrarea cu autoritățile județene, pe spinarea țăranilor.

Astfel moșierii, influențînd comisiile de plasă, au izbutit să excludă de pe tabelele de improprietărare un mare număr de clăcași ; cînd nu reușeau să-și impună punctul de vedere în fața comisiilor, făceau contestații la Comitetul permanent județean unde, fiind tot moșieri, obțineau, în majoritatea situațiilor, cîștig de cauză. Un moșier din Mohorîți, județul Tecuci, avînd pe fratele său delegat în comisia plășii Zeletin și membru al Comitetului permanent, a izbutit să înlătore de la improprietărare pe toți clăcașii ce-i avea pe moșia sa⁸. În Siliștiaru, județul Gorj, proprie-

¹ La unele circulare ale noului guvern se menționa că voința și dorința domnitorului este ca „legea rurală să fie executată în toată țara“ pînă la 15 martie; în altele se dădea termenul de 23 aprilie, stabilit de lege (Arh. St. Brăila, fond Prefectura Brăila, dos. 2477/1865, f. 11 și 28).

² Ibidem, f. 42.

³ Ibidem, dos. 2436/1864, f. 112—114, 150—160.

⁴ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 5/1865, nepaginat.

⁵ Arh. St. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 13/1864, f. 177.

⁶ Arh. St. Brăila, fond. Prefectura Brăila, dos. 2436/1864, f. 14—15.

⁷ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. rur-com., dos. 2180/1864, f. 57.

⁸ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 5/1865, nepaginat.

tarul, fiind și președinte al Comitetului permanent, a determinat comisia de plasă să nu treacă „în rolul de împrăștiere”, un număr de 14 clăcași de pe moșia sa¹. La moșia Ciolănești din județul Putna, deși comisia de plasă (din care făcea parte și Ioan Roată) a constatat — în prezența arendașului — că clăcașii au dreptul la împrăștiere și ca atare i-a trecut pe tabel, mai târziu, proprietarul a izbutit să obțină din partea Comitetului permanent o decizie de anulare a împrăștierei². Proprietarul moșiei Prohozești, din județul Bacău, a obținut, de asemenea din partea Comitetului permanent, o decizie de anulare a împrăștierei clăcașilor, deși aceștia fuseseră trecuți pe tabel de comisia plășii Tazlăului de Sus³.

O altă practică pe care moșierii o exercitau tot prin influență era trecerea clăcașilor dintr-o categorie superioară spre una inferioară; pe mulți fruntași îi treceau în categoria mijlocașilor, pe aceștia în categoria pâlmașilor, iar pe ultimii numai cu loc de casă și grădină; aceasta pentru a le delimita cât mai puțin pământ. În ianuarie 1865, când comisia de plasă a mers la moșia lui Ion Hagiad din Simnicul de Jos, județul Dolj, reprezentantul proprietarului a stăruit și a izbutit s-o determine ca pe mulți săteni care făcuseră clacă cu 2 boi să-i treacă în categoria pâlmașilor, iar pe unii să-i îndepărteze cu totul de la împrăștiere „vrînd cu aceasta — reclamă clăcașii — a iconomisi pământul se rămîie pe seama d-lor”⁴. Proprietarul moșiilor Grojdibod și Gura Padinii, județul Romanați, a determinat Comitetul permanent să treacă peste 20 de clăcași într-o categorie inferioară de împrăștiere. Procedul nu-i lipsit de semnificație. Țăranii, nefiind anunțați că la 26 iunie 1865 se va judeca contestația moșierului, nu s-au prezentat la Prefectură în acea zi. Prefectul județului, împreună cu proprietarul și doi membri ai Comitetului permanent, profitînd de absența clăcașilor au luat o hotărîre potrivit intereselor acestora. După ce, în hotărîrea Comitetului permanent sînt dați nominal clăcașii, decizia se motivează astfel: „...toți aflîndu-se absenți, proprietarul declară că în anul 1864 au făcut claca cu brațele și pentru că n-au fost următori a-și susține dreptul, rămîn a primi pământul legiuit ca toporași, iar nu precum s-a clasificat de comisie ca mijlocași”⁵. În iulie 1865, dintr-o plîngere a sătenilor din Valea Romînești, județul Muscel, constatăm că moșierul, împotrîvindu-se clasificării clăcașilor făcută de comisia de plasă, i-a trecut în categorii inferioare. Clăcașii, vîzîndu-se nedreptățiți de Comitetul permanent județean, reclamară Consiliului de Stat următoarele: „...proprietariu, n-au voit a ne da drepturile, ci pe cei cu 4 boi le-au dat drept cu 2 și pe cei cu 2 i-au făcut cu palmele și pe cei cu palmele i-au depărtat cu totul”, iar biletele „de plata clăcii... ni le-au rupt, trecînd în catastiful dumnealui cum au voit”⁶

¹ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. rur.-com., dos. 2190/1864, f. 38.

² Arh. St. Buc., Min. Agriculturii, Reforma din 1864, mapa 1847 bis, plasa Zăbrăuți, f. 31—32.

³ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. rur.—com., dos. 2180/1864, f. 336.

⁴ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 1/1865, f. 1.

⁵ Arh. St. Caracal, fond. Prefectura Romanați, dos. inv. 5/1864, f. 21 și 60.

⁶ Arh. St. Buc., Min. Justiției, Curtea de Apel, Secția II, Buc., dos. 85/1866, f. 1.

Comparînd statisticile din vara anului 1864 cu tabelele de împrăprietărire, constatăm că sînt, pe întreaga țară, deosebiri de zeci de mii de la o categorie la alta în sensul celor afirmate mai sus și că foarte mulți clăcași au fost excluși total de la împrăprietărire de către moșieri. De exemplu în iulie 1864 — după tabelele prefecturilor — erau următorii clăcași :

	categoria fruntași	categoria mijlocași	categoria pălmași
în jud. Argeș	1521	8716	4382
„ „ Bacău	1442	7000	6315
„ „ Botoșani	461	5724	6949
„ „ Dîmbovița	4441	10624	7160
„ „ Dolj	5785	17518	7858 ¹
„ „ Suceava	746	5893	7401

Din aceștia au fost împrăprietăriți:

	categoria fruntași	categoria mijlocași	categoria pălmași
în jud. Argeș	1281	8113	4208
„ „ Bacău	1046	5847	7695
„ „ Botoșani	117	4918	7439
„ „ Dîmbovița	4215	9954	5194
„ „ Dolj	4291	16539	7763 ²
„ „ Suceava	523	5421	6668

La măsurătoarea și delimitarea pămîntului moșierii își aduceau inginer particular sau influențau de multe ori chiar pe inginerul statului să declare că moșia face parte din categoria celor „strîmte“ și atunci, pentru a nu se ataca treimea proprietății, le înjumătățeau loturile fiecărei categorii de clăcași.

În afară de faptul că moșierii și arendașii înșelau pe săteni la măsurătoare, le dădeau pămînt lipsă și la distanțe mari de vatra satului, dar documentele atestă că, în majoritatea cazurilor — deși legea prevedea să li se dea pogoanele ce le avuseseră mai înainte în folosință, sau de aceeași calitate — li s-a delimitat cele mai proaste și mai neroditoare

¹ Arh. St. Buc., Min. Int., Div. rur. com., dos. 2251/1864, f. 253, 162, 8, 75—76, 86—87, 185 și 190.

² Leonida Coleseu, *La loi rurale de 1864 et la statistique des paysans devenus propriétaires*, Buc., 1900, p. XIV.

locuri de pe moșie : rîpi, prunduri, tufărișuri, mlaștini etc.¹. Nedreptatea făcută clăcașilor prin acordarea celor mai proaste pămînturi este uneori recunoscută și de autoritățile județene. Așa de pildă, prefectul de Putna sesizat de plîngerile țăranilor din comuna Răstoaca a mers la fața locului și, în aprilie 1866, a scris Ministerului de Interne că „asupra mai flagrantă nu crez să se fi făcut în altă parte cu ocazia împrumutării sătenilor ca în această comună Răstoaca. Din 580 fâlci pămînt ce se cuvine să ia acești locuitori li s-a dat peste 400 fâlci numai baltă, unde nu poate răzbi nu numai om dar chiar ori ce fel de vită“, iar locuitorii plătesc deci un pămînt care nu le e de nici un folos. Mai departe, prefectul arată că proprietarul a izbutit a-și îndeplini formalitățile legii cu concursul superarbitrului, care „n-a făcut decît a împovăra mai mult pe acei nenorociți locuitori“, iar Consiliul de Stat le-a respins recursul pe motiv că nu era în forma cuvenită².

În multe sate locurile repartizate clăcașilor erau în așa fel alese și delimitate încît, pentru a ajunge la ele, sau la vadurile de adăpare a vitelor, țăranii să treacă peste moșia proprietarului și să fie constrînși să se învoiască cu el în viitor³.

Lucrînd în complicitate cu autoritățile, sau avînd influență la guvern, moșierii au reușit să impună respingerea a mii de contestații făcute de săteni pentru nedreptățile suferite la împrumut. Menționez că cele mai multe contestații pentru nedreapta aplicare a legii rurale au avut loc în județul Dolj, unde țăranii din peste 100 de sate au reclamat împotriva abuzurilor comise de moșieri și arendași. Unele contestații s-au judecat mulți ani mai tîrziu, dar foarte puține decizii au dat cîștig de cauză țăranilor. În numeroase sate, țăranii, opunîndu-se delimitărilor abuzive, făcute de proprietari și arendași, au fost constrînși, prin forța armată să le accepte. Au avut loc în mai multe localități adevărate răscoale țărănești, cauzate de samavolniciile moșierilor și ale administrației la aplicarea legii rurale. La Buhoci (județul Bacău), Rogova (județul Mehedinți), Băleni și Bezdead (județul Dîmbovița), Corbii Mari și Vinătorii Mari (județul Vlașca) și în multe alte sate, autoritățile au adus armata de linie pentru a înăbuși rezistența țăranilor.

După detronarea lui Cuza de către monstruoasa coaliție frămîntările la sate s-au accentuat, țăranii temîndu-se ca moșierii — cu concursul noului guvern — să nu le ia pămînturile. A fost nevoie de o serie de circulări ale guvernului și de deplasări ale prefectilor prin comune ca să convingă pe săteni să se liniștească pentru că nimeni nu se va atinge de

¹ Arh. St. Caracal, fond. Prefectura Romanați, dos. inv. 18/1865, f. 1; Arh. St. Tecuci, fond Prefectura Tecuci, dos. 2/1866, nepaginat; Arh. St. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 32/1867, f. 133—152; Ibidem, dos. 5/1866, f. 52—61; Ibidem, dos. 4/1872, f. 1 012—1 014; Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 205/1864, f. 248; Ibidem, dos. inv. 206/1864, f. 205; Ibidem, dos. inv. 165/1865, nepaginat; Ibidem, dos. inv. 269/1865, f. 16 și 18; Arh. St. Buc., Min. Int., Div. rur.—com., dos. 2 962, f. 66 și 93.

² Arh. St. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 5/1866, f. 17—18.

³ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. inv. 40/1865. Ibidem, dos. inv. 41/1865; Ibidem, dos. inv. 206/1864, f. 232, 239; Arh. St. Caracal, fond. Prefectura Romanați, dos. inv. 4/1865 Ibidem, dos. inv. 40/1865.

legea rurală¹. Detronarea lui Cuza a dat prilej moșierilor să facă unele încercări de a-și relua o parte din pământuri, iar venirea la putere, în 1871, a guvernului conservator, condus de Lascăr Catargiu și măsurile luate de acesta în privința verificării sau a completării unor lucrări legate de aplicarea legii rurale au facilitat scopurile urmărite de moșieri. Cu ocazia verificării măsurătorilor, moșierii aducându-și ingineri particulari și influențându-i, au luat îndărăt de la foștii clăcași mii de hectare, pământ pentru care ei încasaseră și sumele de despăgubire în anii anteriori.

Prin legea rurală — care n-a fost aplicată complet — au fost improprietăți — după statisticile oficiale din 1874, ale guvernului conservator — 406 898 țărani, iar alți 60 651 au primit numai locuri de casă și grădină. Din cei 406 898 clăcași, 72 111 au primit pământ la categoria: frunțași, 199 791 ca mijlocași și 134 995 ca pălmași². Cifrele acestea — și cele date de unii economiști la începutul secolului al XIX-lea — sînt cu totul relative: cercetările ulterioare le vor preciza. În total, improprietăți au primit 1 810 311 ha, din moșiile particulare și din cele ale statului. Peste 100 000 de familii de clăcași au rămas fără pământ de hrană, iar 134 995 au primit loturi mici, insuficiente pentru a le asigura existența. Comparînd cifrele, în funcție de numărul clăcașilor existenți și de cei improprietăți la diferitele categorii pe moșiile statului și pe cele particulare, constatăm — după cum just au remarcat și unii economiști sau istorici agrari (Ion Ionescu de la Brad, G. D. Greangă, Leonida Colescu ș.a.) — că legea s-a aplicat mai corect pe proprietățile statului decît pe ale moșierilor, că pe cele dintîi proporția frunțașilor e mai ridicată. Acest fapt constituie încă o dovadă că împotrivirea și abuzurile moșierimii au influențat negativ aplicarea legii rurale de la 1864.

Unele articole (5 și 6 din lege, referitoare la improprietărirea însușărilor) au fost aplicate abia după războiul de independență.

Reforma agrară din 1864 a subminat bazele regimului feudal în agricultură, deși nu l-a lichidat complet și n-a desființat marea proprietate și nici moșierimea ca clasă. Moșierimea, împreună cu statul, a continuat să dețină circa 70% din suprafața cultivabilă a țării. Din cauza menținerii mării proprietăți, dezvoltarea capitalismului în agricultură s-a produs nu pe cale revoluționară ci pe așa-numita cale prusacă, dureroasă pentru țărănime în cadrul căreia formele capitaliste de exploatare s-au împletit cu rămășițele feudale.

Neavînd suficient pământ, majoritatea sătenilor, deși erau eliberați teoretic de dependența personală, au fost nevoiți să cadă sub dominația moșierilor și arendașilor, să lucreze pe pământurile acestora în condițiile înrobitorii legi a tocmelilor agricole. Mulți foști clăcași deposezați de pământ — prin abolirea servitutiilor feudale — ajung să-și vîndă forța de muncă la orașe, contribuind la formarea proletariatului. De altfel,

¹ Arh. St. Tecuci, fond. Prefectura Tecuci, dos. 136/1866, nepaginat.

² Arh. St. Buc. Min. Agr. Ind. Div. comunală, dos. 4111 bis/1872, f. 92—114.

legea rurală prin atribuirea unor loturi diferențiate foștilor clăcași, în condițiile menținerii unor puternice resturi de relații feudale (dijmă, rușfaturi etc.), a contribuit și ea la stratificarea și pauperizarea țărănimii, implicit la crearea brațelor de muncă libere, necesare dezvoltării industriei. Totodată, reforma agrară din 1864 a impulsionat și lărgit circulația de mărfuri și folosirea forței de muncă salariate, contribuind efectiv la dezvoltarea pieței interne. Statisticile vremii consemnează că în deceniile următoare reformei se accelerează ritmul înființării și dezvoltării întreprinderilor industriale în economia României.

Evoluția ulterioară a sistemului agrar și contradicțiile sociale și economice care au măcinat România au fost, în bună parte, determinate de modul înfăptuirii reformei agrare din 1864.

Menținerea rămășițelor feudale și a mării proprietăți funciare a constituit — după cum se știe — o piedică în calea dezvoltării economice și sociale a țării, ducând la formarea regimului burghezo-moșieresc — instaurat după detronarea lui Cuza — care va înăbuși, decenii de-a rîndul, lupta poporului pentru libertate și progres social.

După reforma din 1864, proprietatea feudală asupra pământului s-a transformat în proprietate de tip burghez, modul de producție capitalist devenind dominant și în agricultură.

Deși n-a rezolvat complet problema țărănească, reforma agrară din 1864, desființînd claca și dependența personală și împrăștiînd majoritatea clăcașilor, a dat un puternic impuls dezvoltării producției de mărfuri și în general progresului societății românești. De aceea, pe drept cuvînt, reforma agrară din 1864 este considerată de istorici ca reprezentînd unul din cele mai importante evenimente din istoria modernă a României.